

ÖRKÉNY ANTAL – SZÉKELYI MÁRIA

ROMÁK ÉS NEM ROMÁK EGYMÁSRÓL A deliberáció előtti helyzetkép

A deliberáció első lépéseként egy országos reprezentatív adatfelvétel zajlott le. Ebben a fejezetben e vizsgálat eredményeit ismertetjük. A kutatás során 1135 embert kérdeztünk meg. Közülük 138 olyan megkérdezett volt, aki vagy cigánynak vallotta magát, vagy úgy nyilatkozott, hogy a felmenői között vannak romák.¹ A minta elemzése során olyan súlyozást alkalmaztunk, amely az egész mintában helyreállította a „roma-nem roma arányt”, és településjelleg, iskolázottság, életkor és nemek szerint a népszámlálási adatoknak megfelelő megoszlást hozott létre.

Elemzésünkben a kérdőív logikáját követve négy témát tárgyalunk: a szegénységgel, a diszkriminációval, a szegregációval kapcsolatos többségi és kisebbségi nézetekkel, illetve a romák helyzetét javító közpolitikai elképzelésekkel ismertetjük meg az olvasót. A tematikus blokkok ismertetése előtt egy általános képet rajzolunk fel, amelyben azt mutatjuk be, hogy miképp vélekednek egymásról romák és nem romák.

¹ A kutatás során szándékosan arra törekedtünk, hogy a romák országos arányukon felül képviseltessék magukat a mintában, hiszen a későbbi deliberáció során elegendő számú roma résztvevőt kellett biztosítani.

Általános helyzetkép, nem romák és romák egymásról

Először arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a hétköznapi életben mekkora eséllyel kerülnek kapcsolatba egymással a romák és a nem romák. Ez a kérdés azonban annak a bemutatására is alkalmas, hogy a minta két csoportja, azaz a romák és a nem romák mennyire szegregáltak, a másik csoporttól elválasztva laknak, vagy éppen ellenkezőleg, lakóhelyükön vegyes, integrált módon élnek.

1. táblázat: *Tágabb szomszédságában élnek-e cigány családok, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék*

	Nem romák szerint	Romák szerint
A szomszédok többsége cigány	5,2	44,8
Csak elvétve van cigány	44,5	44,8
Nem élnek cigányok	50,3	10,4
Összesen	100,0	100,0

Az 1. táblázatból látható, hogy a nem romák több mint fele olyan helyen él, ahol a környéken nem élnek roma családok, és mindössze 5 százalékuk lakik olyan helyen, ahol a romák többségben vannak. A romák között viszont mindössze 10 százalék azok aránya, akik olyan településrészen élnek, ahol ők az egyetlen roma család. Mind a roma, mind a nem roma minta mintegy 45 százalékuk lakik olyan helyen, ahol elvétve ugyan, de laknak cigányok. Mindent összevetve a „gettósodás” a romák közel felét érinti.

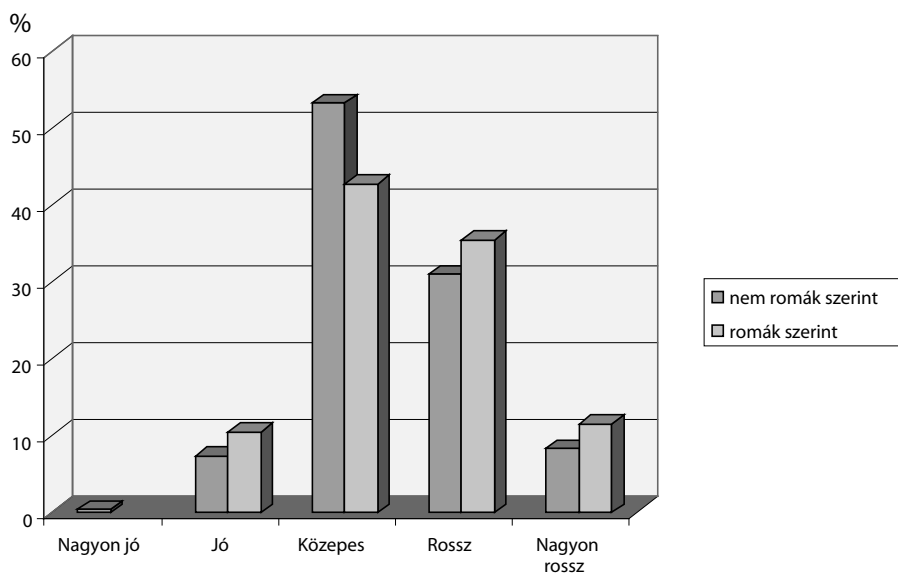
2. táblázat: *Munkahelyén, illetve legutolsó munkahelyén dolgoznak/dolgoztak-e cigányok, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék*

	Nem romák szerint	Romák szerint
A munkatársak többsége cigány	1,7	29,8
Csak elvétve van cigány	43,9	42,6
Nincs cigány munkatársa	54,4	27,7
Összesen	100,0	100,0

Jóllehet a munkahelyi szegregáció mértéke kisebb, mint amit a lakóhely esetében tapasztaltunk, de azért a romák közel egyharmada olyan munkahelyen dolgozik, ahol a munkatársak többsége cigány. Ugyanakkor a romák valamivel több, mint egynegyede egyedüli cigányként dolgozik vagy dolgozott a munkahelyén.

Érdekes ezek után megvizsgálni, hogy az együttélés, illetve a szegregálódás milyen összefüggésben van a romák és nem romák közötti viszonytal, illetve az esetleges konfliktusokkal. (Természetesen vizsgálatunkban a konfliktusok nem valóságos összeütközéseket jelentenek, hanem a konfliktusokkal kapcsolatos percepciót.)

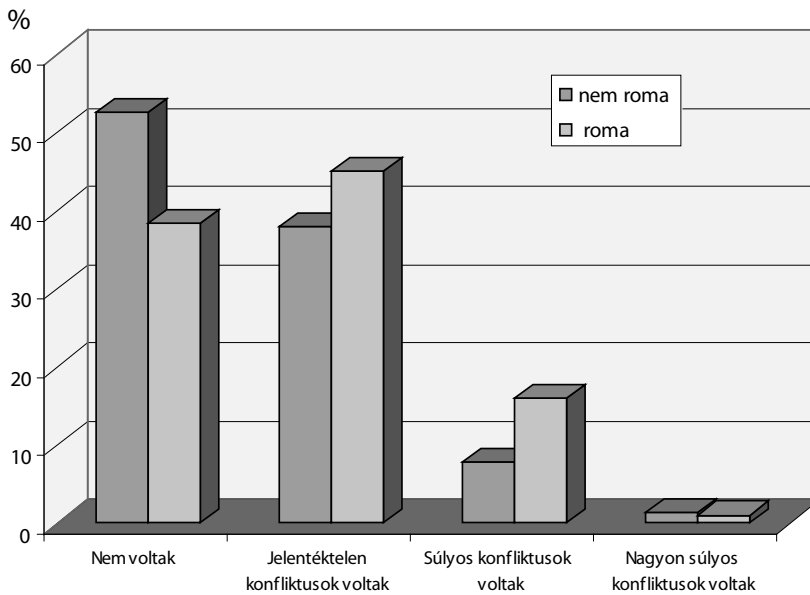
Először azt nézzük meg, hogy romák és nem romák általában milyennek látják az egymáshoz való viszonyukat, illetve, hogy milyen konfliktuspotenciált érzelnek.

1. ábra Milyen a viszony a romák és a nem romák között, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék

Azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy nincs drámai különbség a két csoport ítélete között: a legtöbben a közepes válaszalternatívát választották. Azt azonban látnunk kell, hogy a romák valamivel negatívabban látják a nem romákhoz való viszonyukat, és látásmódjuk polarizáltabb is, mint a nem romáké.

Mind a romák, mind a nem romák érzeltnek esetenként súlyos konfliktusokat, a romák azonban egyértelműen feszültebbnek érzik a roma-nem roma viszonyt. A többség azonban konfliktusmentesnek, illetve csak jelentéktelen konfliktusokkal terhelve látja a két csoport viszonyát.

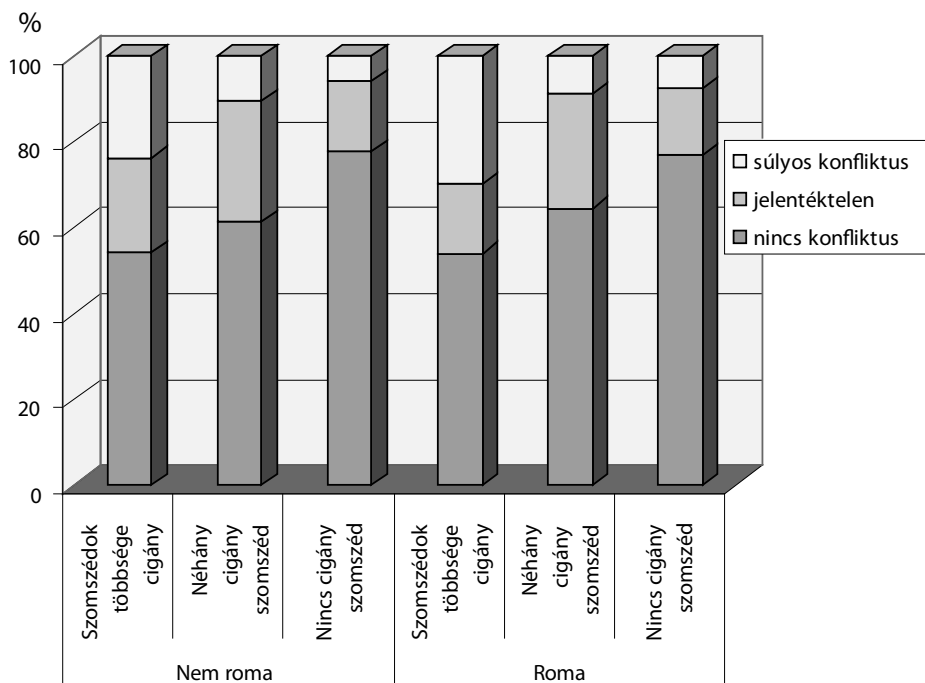

2. ábra: Lakóhelyi konfliktus észlelése, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék

A két csoport kapcsolatára alig van hatással a lakóhely etnikai szerkezete. Mindössze annyit lehet megállapítani, hogy azok a nem romák, akiknek a környezetében nagyon sok cigány család él, ezt a viszonyt sokkal rosszabbnak látják a többieknél.

A konfliktusok észlelése viszont mind a két csoportnál összefügg a lakóhely észlelt etnikai szerkezetével (lásd 3. ábra). Mindkét csoport abban az esetben látja konfliktusokkal terhelve az együttélést, ha cigány többségű településen élnek. Ez meglepő módon a roma kérdezettekre is igaz², sőt körükben valamivel erősebb a konfliktuspotenciál. Általános tendencia, hogy akár roma, akár nem roma válaszadókkal van dolgunk, annál kevesebb konfliktust észlelnek a két csoport között, minél kevesebb cigány család él a lakókörnyezetükben.

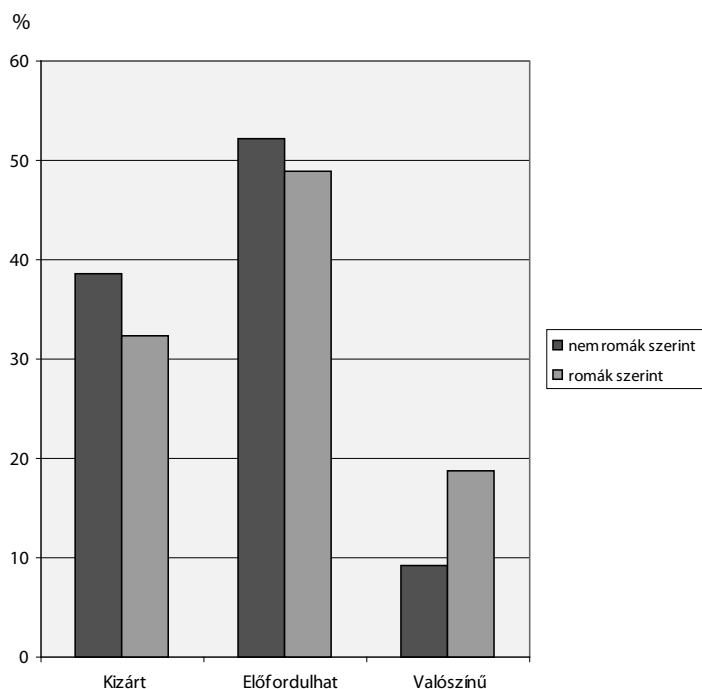
² A Kárpát-projektben mind Erdélyben, mind a Felvidéken azt tapasztaltuk, hogy ha egy településen a magyarok lokális többségben éltek, akkor kisebbnek látták a konfliktusveszélyt, mint akkor, ha lokális kisebbségben éltek. A Kárpát-projektben nem az észlelt, hanem a valóságos többségi-kisebbségi helyzet mentén vizsgáltuk az észlelt konfliktuspotenciált, ebben a vizsgálatban viszont a többségi-kisebbségi helyzet percepciójáról van szó. Ezzel együtt szokatlannak tűnik, hogy ha a romák többségi helyzetben lóvónek ítélik magukat egy-egy településen, akkor gyakoribb konfliktusról számolnak be. A magyarázat valószínűleg abban rejlik, hogy a roma többségű települések közismerten leszakadóban lévő települések, ahol a szűkös erőforrásokért erős verseny folyik a roma és nem roma lakosok között, és ez a versengés lehet az alapja, a hétköznapokban is megnyilvánuló konfliktusoknak.

3. ábra: A konfliktuspotenciál mértéke a lakóhely etnikai szerkezete mentén, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék

Amikor arról faggattuk a kérdezetteket, hogy a jövőre nézve mekkora konfliktusveszéllyel számolnak a romák és nem romák között, meglehetősen eltérő véleményekkel találkoztunk. A romák sokkal valószínűbbnek tartják, hogy valamiféle konfliktus kirobbanhat a két csoport között, mint a nem romák. Ez annál is figyelemre méltóbb, mert a konfliktusveszélyt jelző mérőszámunkban³ az a kérdés is helyet kapott, amely azt firtatta, hogy mennyire látják a válaszadók valószínűnek egy éhséglázadás kitörését. Ebben az értelemben tehát nem két csoport összeütközéséről van szó, hanem egy rendkívül hátrányos helyzetű csoport „lázasáról”.

³ A konfliktusveszély mérőszám két kérdésből jött létre: az egyik azt firtatta, hogy mennyire valószínű, hogy a romák körében éhséglázadás tör ki, a másik pedig az, hogy mennyire valószínű, hogy a romák öntudatra ébredve szervezkedni kezdenek. A konfliktusveszélyt jelző mérőszám egy tipológia, amelynek 1-es értéke azt jelzi, hogy mind az éhséglázadást, mind a szervezkedést valószínűtlennek tartja a kérdezett, a 3-as érték pedig azt, hogy mindkettőt valószínűnek látja. A közbülső kettes érték részben a hezitáló, részben az aszinkron válaszokat jelenti.

4. ábra: Mekkora a konfliktus veszélye a romák és nem romák között, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék

Nyolc kérdés segítségével próbáltuk felderíteni, hogy milyen ágensek tehetnek azért a legtöbbet, hogy a romák és nem romák közötti konfliktusveszély csökkenjen. A nyolc itemből hat a központi akaratot, illetve a többségi társadalmat jelölte meg mint egy lehetséges konfliktuscsoökkentő tényezőt, két állítás szerint pedig a romák maguk tehetnek a konfliktusok csökkentéséért.⁴

3. táblázat: Kinek kell tennie a cigányok és nem cigányok közötti konfliktusok enyhítéséért, roma – nem roma bontásban, 1-5 index átlaga⁵

	Többségi társadalom, központi akarat	Maguk a cigányok
Nem romák szerint	3,04	4,35
Romák szerint	4,14	4,17

⁴ Az itemek a kötet függelékében található kérdőívben, a C blokk első kérdéseként olvashatók.

⁵ A többségi társadalom, illetve a központi akarat konfliktuscsoökkentő szerepét mérő index a c1_1, c1_2, c1_3, c1_4, c1_7, c1_8 itemekből készült egyszerű átlagolással. A romák konfliktuscsoökkentő szerepét pedig a c1_5, c1_6 kérdésekből aggregáltuk, ugyancsak egyszerű átlagolással. Mindkét index 1-5-ig terjed, ahol az 1-es a teljes elutasítást, az 5-ös a maximális elfogadást jelenti.

A 3. táblázatból két fontos megállapítás tehető. Az egyik az, hogy mind a többségi társadalom, mind a romák elsősorban maguktól a romáktól várják a konfliktuscsoökkentő szerep betöltését. A második megállapítás arra vonatkozik, hogy a romák sokkal inkább igénylik a konfliktuscsoökkentést, mint a nem romák.

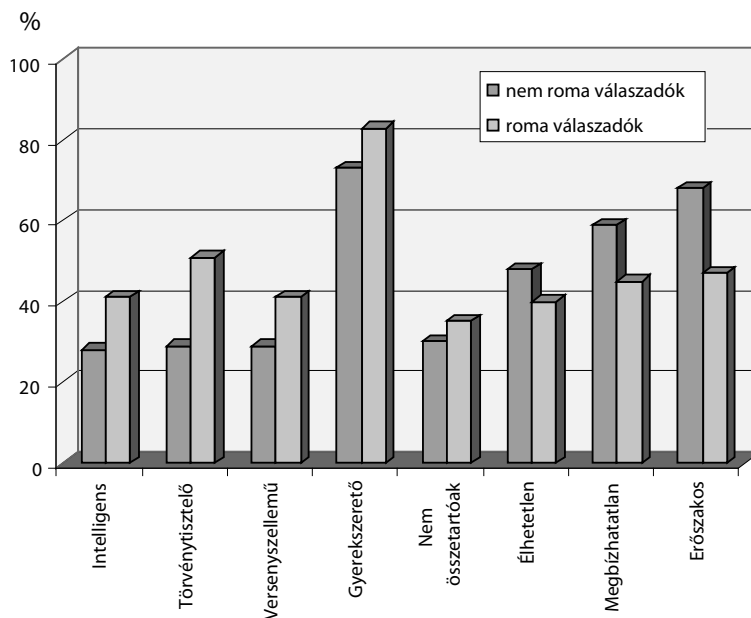
Míg a romák egyformán és igen erősen óhajtják mind a többségi társadalom segítségét, mind a romák részvételét a konfliktusok csökkentésében, addig a nem romák hátrítják a konfliktusokkal kapcsolatos felelősségüket, sokkal kevésbé tartják lehetségesnek a központi akarat, illetve a többségi társadalom segítségével megoldani a konfliktusokat, és sokkal inkább a romáktól várják a helyzet megoldását.

A két csoport viszonyát minden bizonnyal erősen meghatározza az is, hogy kölcsönösen miként ítélik meg a saját, illetve a másik csoport tagjait. Ennek megrajzolásához a társadalmi sztereotípiákat hívtuk segítségül. Négy pozitív, illetve négy negatív tulajdonságról kellett eldönteni, hogy a saját, illetve a másik csoport mekkora hányadára jellemző. Az 5. ábrán jól látható, hogy a romákról gyökeresen más kép él a többségi társadalomban, mint maguk között a romák között. Amikor pozitív tulajdonságokról van szó, akkor a romák ezeket sokkal jellemzőbbnek tartják önmagukra, mint a nem romák. A romákra vonatkozó negatív sztereotípiákat viszont a többségi társadalom tagjai sokkal inkább elfogadják, mint a romák. Egészen más a helyzet amikor a többségi társadalom tagjaira vonatkozó sztereotípiákat vizsgáljuk. A 6. ábra azt mutatja, hogy a többségi társadalmat a romák éppen olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, mint a nem romák (az ábrán látható apróbb különbségek nem szignifikánsak). Mindebből az látszik, hogy a többségi társadalom úgy látja, hogy egy pozitív tulajdonságtömeeggel felruházott nem roma társadalom egy jobbára negatív tulajdonságokkal jellemezhető roma társadalommal él együtt.

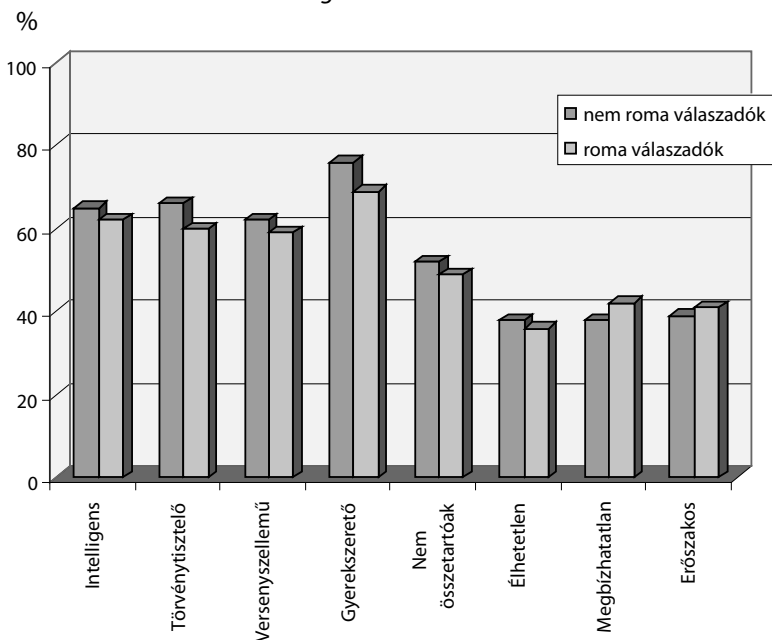
A roma válaszadók szemében ez a kép sokkal kiegyensúlyozottabb: a többségi társadalmat éppen olyan pozitív színben látják, mint a nem romák, ám saját csoportjukat a pozitív tulajdonságok mentén a gyerekszeretetet kivéve leértékelik, azonban a negatív tulajdonságokat éppen olyan arányban látják saját csoportjukra jellemzőnek, mint a többségi társadalomra.

A pozitív és negatív sztereotípiák együtteséből kibontakozó kép tehát azt mutatja, hogy a többségi társadalom tagjai saját csoportjukat nagyon másmilyennek látja, mint a romákat. A romák is észlelnek bizonyos különbségeket a két csoport között, de ez a különbség sokkal kisebb.⁶

⁶ Ha valamennyi sztereotípiát mentén abszolút értékben összegezzük az auto- és heterosztereotípiák menti különbségeket, akkor a nem romák 253-as távolságra látják maguktól a romákat, a romák viszont saját csoportjuktól csak 169-es távolságra észlelik a többségi társadalom tagjait. E távolságokat segít megérteni, ha összehasonlítjuk az erdélyi magyarok sztereotipizációs távolságát a románoktól: egy korábbi vizsgálatunk szerint ez a távolságérzet 169-es értékkel volt jellemezhető. Mindez jól mutatja, hogy Magyarországon a többségi társadalom kirívóan leértékeli a romákat.

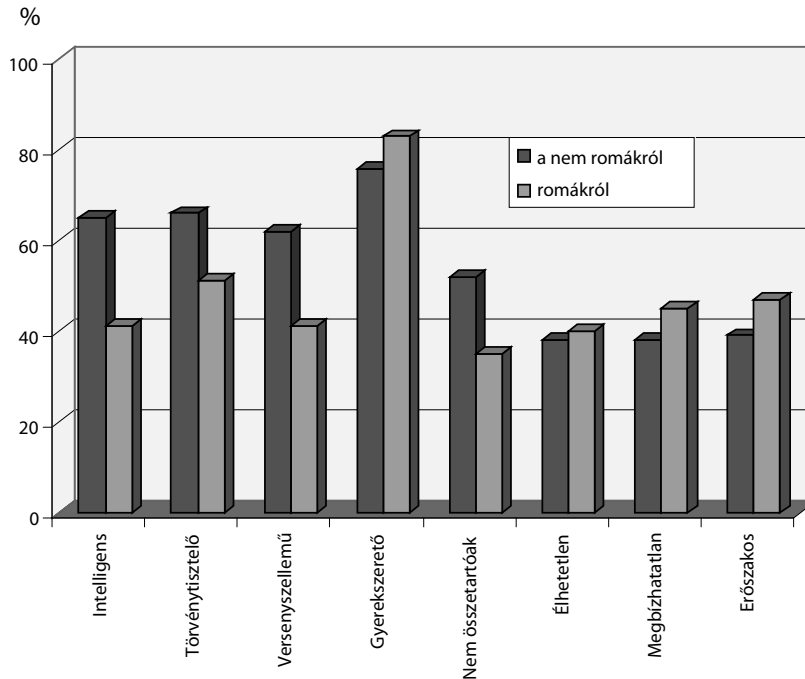

5. ábra: A romákra vonatkozó sztereotípiák, roma és nem roma válaszadók szerint, átlagos százalékok

6. ábra: A nem romákra vonatkozó sztereotípiák, romák és nem romák szerint, átlagos százalékok

A sztereotípiák nem csak arra alkalmasak, hogy a saját, illetve a másik csoport globális értékelését összehasonlíthassuk, hanem arra is, hogy két dimenzióban, a moralitás és a kompetencia dimenziójában megmutatkozó különbségeket is értékelhessük.⁷

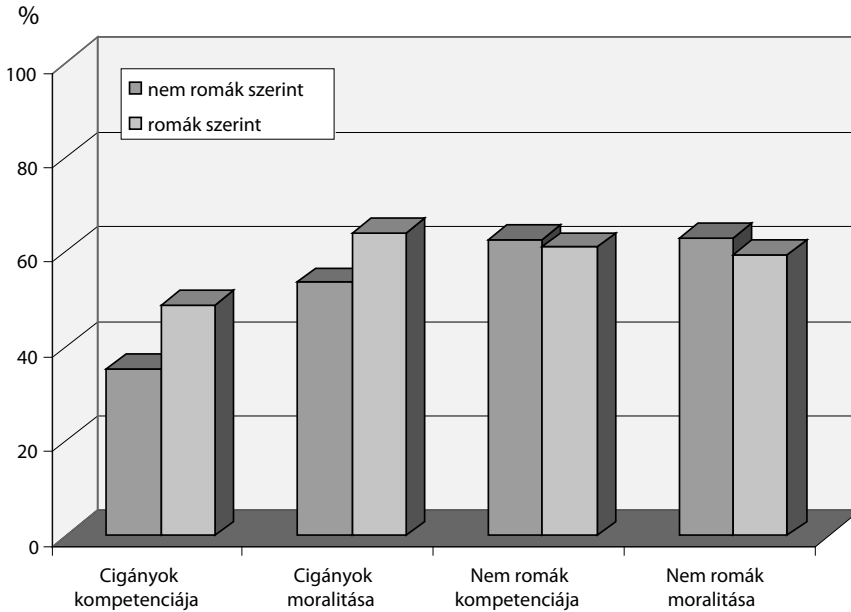

7. ábra: A romák képe a többségi társadalomról és önmagukról, átlagos százalékok

Sem az nem okoz különösebb meglepetést, hogy a többségi társadalom mind a kompetencia, mind a moralitás tekintetében leértékeli a romákat, sem az, hogy a romák a többségi társadalomhoz hasonlóan vélekednek a nem romákról mindkét dimenzióban. Ami meglepő, az az, hogy a nem romák valamivel erősebben minősítik le a romákat kompetenciában, mint moralitásban. Hiszen a hétköznapiak inkább az tapasztalható, hogy a többségi társadalom elsősorban morális deficit miatt ítéli el a cigányokat. A romák esetében is megfigyelhető az a kompenzatórikus törekvés, amelyet már sok, kisebbségre vonatkozó empirikus kutatásokban tetten értünk, nevezetesen a romák kompetencia hátrányukat egyfajta morális felértékeléssel ellensúlyozzák. De még ez a kompenzációs

⁷ A moralitás dimenziójához a törvénytisztelő, gyerekszerető, nem összetartó, erőszakos tulajdonságok tartoztak. A kompetencia dimenzióhoz pedig a versenyszellemű, az intelligens, az élhetetlen és a megbízhatatlan tulajdonságok.

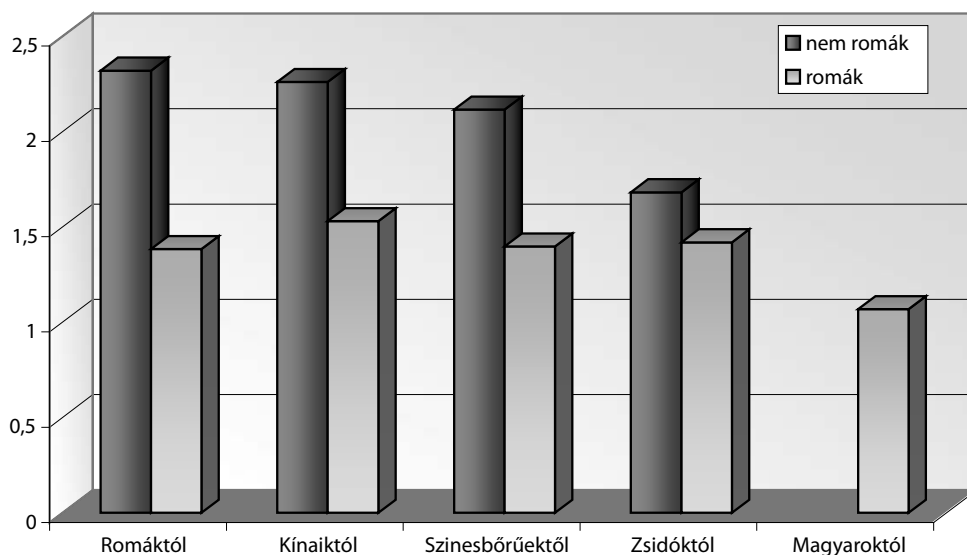
törekvés sem vezet el addig, hogy a romák önmagukat morális fölényben lássák a többségi társadalomhoz képest.

8. ábra: A kompetencia-morál tengelyen az auto- és heterosztereotípiák, romák és nem romák szerint, átlagos százalékok

A sztereotípiák mentén tapasztalt különbségek már előre vetítik azt is, hogy a magyarok és a romák közötti társadalmi távolság⁸ sem lesz szimmetrikus: a magyarok távolabb érzik maguktól a romákat, mint amilyen távol a romák érzik maguktól a nem romákat. A társadalmi távolság mérésére nem csak a roma-nem roma relációban került sor a kutatásban. Azt is megvizsgáltuk, vajon más kisebbségekkel szemben milyen távolságtartás figyelhető meg a romák, illetve a nem romák részéről. A 9. ábra azt mutatja, hogy itt is érvényes az általánosan kimutatott trend, miszerint a hátrányos helyzetben lévő kisebbség – esetünkben a romák – közelebb érzik magukhoz a többi kisebbséget, mint a többségi társadalom tagjai. A magyarországi roma kisebbség erős asszimilációs törekvéseinek a fényében az sem meglepő, hogy a legkisebb távolságot éppen a magyarokkal szemben érzik. A roma társadalom belső heterogenitására utal, hogy nem a romáktól érzett távolság a legkisebb. Ezzel együtt azt kell mondanunk, hogy a romák a kisebbségek között nem differenciálnak, és mindegyiket gyakorlatilag egyformán közel érzik magukhoz.

⁸ A társadalmi távolságot Bogardus skálán mértük, a skála 6 fokú volt.

9. ábra: Milyen távolságot éreznek a romák és a nem romák egymástól és más kisebbségi csoportoktól, romák és nem romák szerint, skálaátlag

A többségi társadalom távolságtartása – mint oly sok más vizsgálat is bizonyította – a romákkal szemben a legnagyobb, és a zsidókkal szemben a legkisebb, de a kínaiakkal és a színes bőrűekkel szemben érzett elutasítás is számot tevő.

Szegénység

Az előző fejezetben tapasztalt különbségek romák és nem romák között nem csak a sztereotípiák szintjén léteznek. A válaszadók a két csoport társadalmi helyzetében is nagy különbségeket látnak. A kérdőívben három dimenzióban nyílt lehetőség a romák és nem romák helyzetének összehasonlítására: egyrészt 18-25 éves korosztályban az érettségizők arányában, másrészt a munkanélküliség mértékében, harmadrészt a szegények arányában mutatkozó különbségekről nyilatkozhattak a válaszadók.

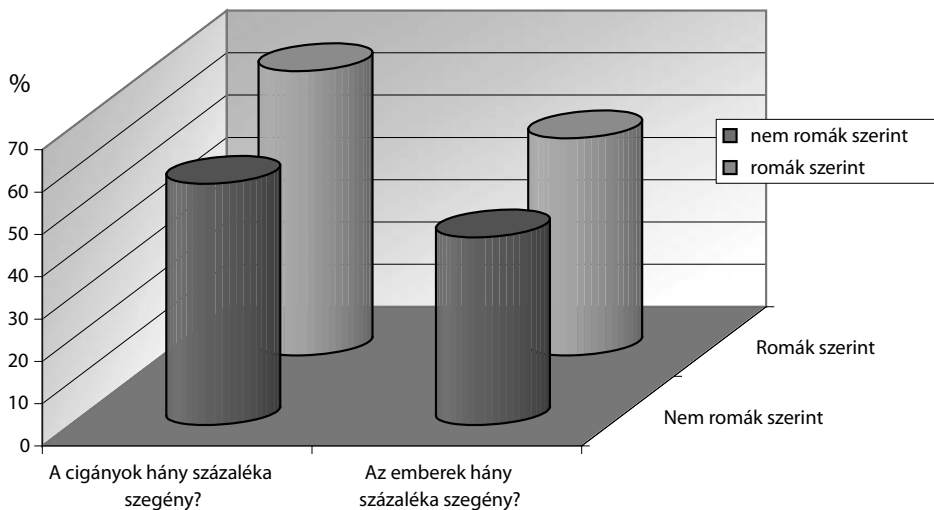
A válaszadók a romák között négy és félszer kisebbnek becsülték az érettségizők arányát a fiatal korosztályban, a magyarországi általános arányokhoz képest. A roma válaszadók is látják a romák iskolai hátrányait, de ők a lemaradást „mindössze” háromszorosan látják.

Az iskolázottsági hátrányok a munkaerőpiacon is megmutatkoznak a válaszadók szerint, hiszen a romák között közel kétszer akkora arányban becslik a munkanélküliségi rátát, mint amilyenre az országos átlagot teszik. E becslésekben a túlzások

mindenképpen tetten érhető, hiszen a magyarországi munkanélküliségi rátát 30 százalékosnál is magasabbnak képzelik. A roma és a nem roma válaszadók között nincs különbség a tekintetben, hogy mekkorának látják a romák között a munkanélküliség arányát (mintegy 64 százalékosnak), ám a roma válaszadók szerint a magyarországi munkanélküliség majd 40 százalékos. A roma válaszadók tehát úgy próbálják a saját csoportjukat kevésbé különbözőnek láttatni, hogy az országos arányokat magasabbra becslik.

A válaszadók szerint az iskolázatlanságból és a rossz munkaerő-piaci pozícióból szinte egyenesen következő szegénység is eltérő mértékben sújtja a romákat és nem romákat. Itt azonban jóval kisebbnek látják a különbséget a romák és nem romák között. Magyarországon átlagosan az emberek 45 százalékát látják szegénynek, a romák között ezt az arányt 58 százalékra becslik.

Figyelemre méltó, hogy a roma válaszadók az iskolázottság és a munkanélküliség esetében kisebb különbséget észleltek a roma és a nem roma populáció között, mint a nem romák. A szegénység esetében ez a trend megfordul: a romák úgy látják, hogy a szegénység esetében a cigányok és a nem cigányok között nagyobbak a különbségek.

10. ábra: A szegények aránya, romák és nem romák szerint, átlagos százalékok

A szegénységmegítélésre vonatkozó elméletek a szegénység oktulajdonításában két, egymástól nem független dimenziót különböztetnek meg: a belső és külső oktulajdonítást. A belső, egyéni okok elfogadása azt jelenti, hogy a szegényeket magukat hibáztatjuk hátrányos helyzetükért, és úgy véljük, a bennük lévő rossz tulajdonságok, az életre való alkalmatlanságuk és viselkedési zavarai okán lettek szegények. Így a szegénységből való kitorésük csak saját maguktól függ. A kül-

ső, társadalmi okok viszont igazságtalan starthelyzetről, a társadalom működési zavarairól, előítéletekről és hátrányos megkülönböztetésről szólnak. Ezek elfogadása magában hordozza a társadalom felelősségét, a szegények iránti szolidaritás igényét.

A következő, 4. táblázat azt mutatja, hogy mennyire tulajdonítanak különböző okokat az emberek a roma és a nem roma szegénységnek. A roma szegénység esetében megkülönböztetjük a roma és a nem roma válaszadókat. A magyarországi szegénység oktulajdonítása esetében a roma-nem roma válaszadókat azért nem különböztettük meg, mert a válaszaik két kivételtől eltekintve⁹ statisztikailag megegyezők. A táblázatban kiemeléssel (vastagított, dőlt betűk) jelöltük a belső okokat. Az első két oszlop vastagított számai azt jelzik, hogy az adott ok esetében a romák és a nem romák mást gondolnak a roma-szegénységről. A dőlt számok ugyanitt azt jelzik, hogy nincs statisztikai különbség a roma-nem roma válaszok között. A magyarországi szegénységre vonatkozó okok közül azokat jelöltük vastagított számokkal, ahol a roma válaszadók másképp ítélik meg a roma és a nem roma szegénység okait.

4. táblázat. A szegénység oktételezése, 5 fokú skálaátlag.

A szegények azért szegények, mert...	A roma szegénység okai		A magyarországi szegénység okai
	Nem roma válaszadók	Roma válaszadók	
Nincs megfelelő szakképzettségük	3,51	3,87	3,01
Nem akarnak beilleszkedni	3,78	2,33	
Elmaradott településeken élnek	2,67	3,12	3,26
Nem szeretnek dolgozni	3,90	2,49	3,78
Rossz körülmények közé születtek	3,02	3,27	2,99
Felelőtlenül élnek	3,91	2,97	4,01
Nem tudnak elhelyezkedni	3,45	4,25	4,08
Nem tudnak vigyázni a pénzükre	3,33	2,75	3,60
A társadalom előítélete sújtja őket	3,20	4,09	
Semmit nem tesznek magukért, és mindent a társadalomtól várnak	4,16	2,68	4,16
Rossz az egészségi állapotuk	2,21	2,29	3,47

⁹ A szakképzettség hiánya a magyarországi szegénység alakulásában a romák szerint sokkal elfogadottabb, mint a nem roma válaszadók szerint. Az a belső ok pedig, hogy a szegények majdnem mindent a társadalomtól várnak, a nem romák körében elfogadottabb.

A magyarországi nem roma közvélemény meglehetősen konzervatív módon szemléli a szegénységet, hiszen a szegénység belső, negatív okainak fontos szerepet tulajdonít. A többségi társadalom a szegénység belső okait a romákra és a nem romákra egyformán jellemzőnek tartja. A többségi társadalom oktulajdonítása mégis különbözik, amikor a roma és nem roma szegénységről mond véleményt, mert a külső okok tekintetében erős különbséget tesz a roma és nem roma szegénység között. A szakképzettség hiányát és a magas gyerek számot mint a szegénység lehetséges okait a romákra sokkal jellemzőbbnek tartják, mint a szegényekre általában. Az elmaradott település és a rossz egészségi állapot, illetve a hátrányos munkaerő-piaci pozíció okán a szegényeket általában inkább felmentik, mint a roma szegényeket. Ha megfontoljuk, hogy a szakképzettség hiányában és a magas gyerekszámban egy, a romák felelősségét is hangsúlyozó attitűd húzódik meg, akkor azt kell mondanunk, hogy a többségi társadalom a romákat megfosztja attól a szolidaritástól, ami a külső körülményeknek kiszolgáltatott „vértlen” szegényeknek jár.

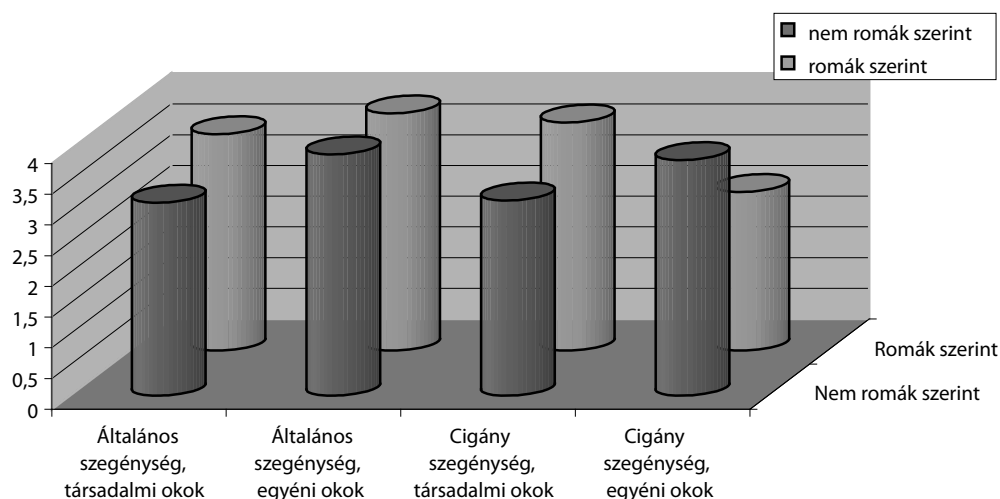
A romák egészen másképp látják a saját és a nem romák szegénységének okait. A belső okok tekintetében ugyanis felmentik saját csoportjukat, és a külső okokra is igaz az önfelmentő törekvés. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a szakképzettség kivételével egyetlen külső ok mentén sem látnak különbséget a saját csoportjuk és a nem roma szegények között.

Ha az egyes oktulajdonításokat egy belső és egy külső ok-együttessé aggregáljuk, akkor az előbb tárgyalt finom különbségek nagyrészt eltűnnek, és azt láthatjuk, hogy a többségi társadalom pontosan ugyanúgy gondolkodik a roma és a nem roma szegénységről. A roma válaszadók viszont sokkal kevésbé fogadják el a belső okokat, ha önmagukról van szó, mint ha a magyarországi szegénységről általában gondolkodnak.

A szegénységre vonatkozó aránybecslések és a szegénység-magyarázatok mögött azt feltételeztük, hogy kibontakozik egyfajta társadalomkép, ami abban a kérdésben is eligazít bennünket, hogy miként vélekednek a válaszadók a romák és nem romák társadalmi helyzetében megmutatkozó különbségekről. Vizsgáltunk szempontjából a legfontosabb kérdés annak tisztázása volt, hogy a szegénységre vonatkozó létszámbecslések és attribúciók mögött megfigyelhető-e etnikai szempontok, azaz másnak látják-e a válaszadók a romák társadalmi deprivációját, ha a szegénység mértékét és annak okait nézzük.

Az eredmények azonban csak részben erősítették csak meg a várakozásainkat. A nem roma népesség közel 40 százaléka nem lát különbséget a nem roma és a roma szegénység között, sem annak nagyságát, sem annak okait illetően. Talán érdemes megjegyezni, hogy e csoporton belül két típus is megfigyelhető: az egyik

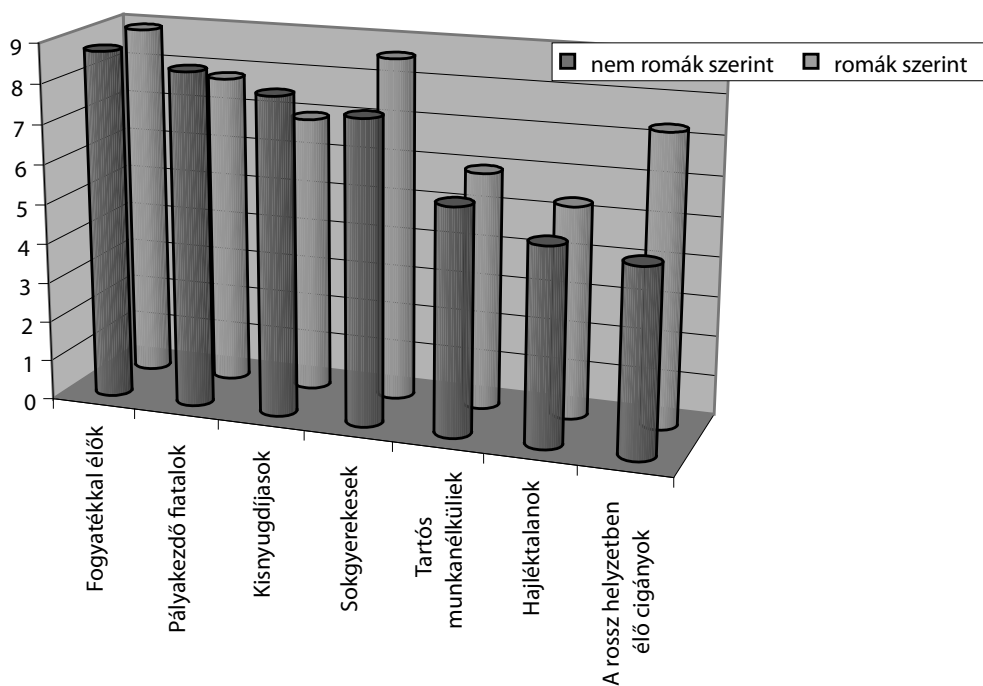
mind a romákra, mind a nem romákra vonatkozóan a szegénység külső okait hangsúlyozza, míg a másik típusra a kettős oktulajdonítás jellemző. A nem roma kérdezettek fennmaradó 60 százaléka két olyan, közel egyforma nagyságú alcsoportra bontható, amelybe tartozó szerint a romák körében a szegénység sokkal kiterjedtebb. A különbség a két csoport között az oktulajdonításban van: az egyik típusban mind a roma, mind a nem roma szegénységet inkább belső okokkal magyarázzák. A másik típusra viszont az jellemző, hogy a romákkal szemben nagyobb szolidaritást mutat, azaz inkább elfogadja a külső tényezők szerepét.

11. ábra: A roma és a nem roma szegénység oktulajdonítása, roma és nem roma válaszadók szerint, indexátlagok (1-5)

A roma megkérdezettek szinte egyöntetűen sokkal kiterjedtebb roma szegénységről számolnak be, és oktulajdonításaikban is megkülönböztetik a nem roma és roma szegénységet. A roma szegénységet sokkal inkább külső okokkal magyarázzák, és kevésbé ismerik el a negatív belső okok szerepét. Mindössze 10 százalék azon roma megkérdezettek aránya, akik egyformának látják mind a nem roma és roma szegénység mértékét, mind annak okait, és ezen okok között nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a negatív tartalmú belső okoknak.

Az előzőekben bemutatott finom különbségek ellenére azt kell látnunk, hogy a válaszadók általában véve mind a magyarországi, mind a roma szegénységet rendkívül kiterjedtnek látták. Ennek fényében logikusnak tűnik az a kérdés, hogy az elszegényedésnek leginkább kitett társadalmi csoportok közül a megkérdezettek melyekkel kapcsolatban mutatnak kisebb vagy nagyobb mértékű szolidaritást. Erre a kérdésre úgy kerestünk választ, hogy a szociálpolitikai prioritásukat próbáltuk mérni. Ennek eredményeit mutatja be a 12. ábra.

12. ábra: Kinek a helyzetén javítana inkább, nem roma és roma alminták szerint, 10 fokú skálaátlag.

A roma és nem roma válaszadók két támogatandó csoport esetében mutatnak markáns különbséget. A roma válaszadók mind a rossz helyzetben élő cigányokat, mind a sokgyermekeseket sokkal kiemeltebben támogatnák. Az ábrából az is jól látszik, hogy a nem roma válaszadók a legkisebb szolidaritást éppen a rossz helyzetben élő cigányokkal szemben érzik.

Ha a magyar közvélemény hátra is rangsorolja a rossz helyzetben élő cigányokat a támogatandó csoportok listáján, abban a kérdésben igen megosztott, hogy milyen eszközök segítségével lehetne a romák helyzetén javítani.

5. táblázat: *Mi szükséges a cigányok helyzetének a javításához, nem roma és roma alminták szerint, 10 fokú skálaátlag*

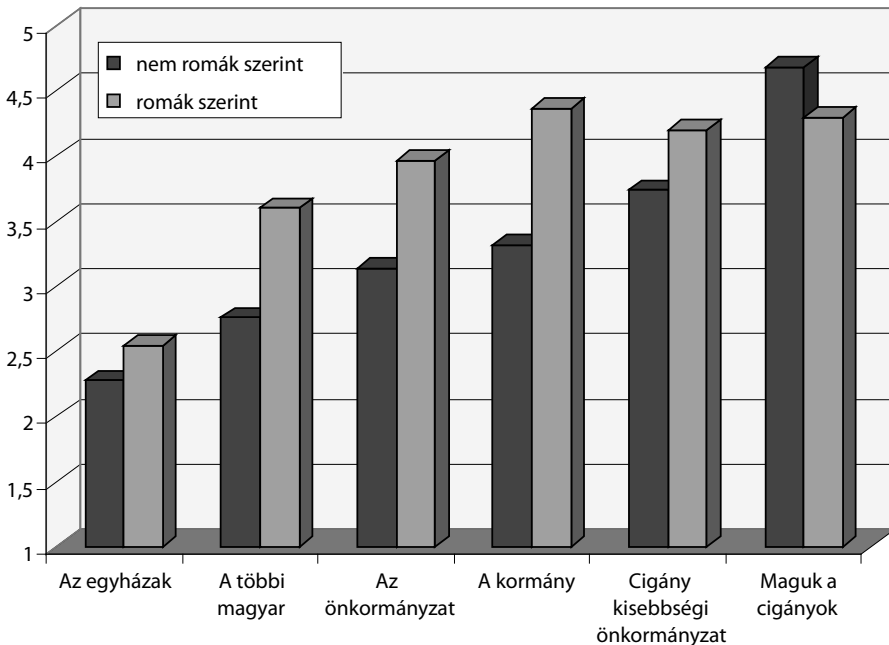
	Nem roma válaszadók	Roma válaszadók
Csökkenjenek a cigányokkal szembeni előítéletek.	6,33	8,65
Segítőképz társadalmi környezet.	6,29	8,61
A cigányok akaratereje.	8,80	8,41
Legyen hatékonyabb a cigányok érdekképviselete	5,32	8,37
Ápolhassák a saját nyelvüket és kultúrájukat.	5,97	8,23
Alkalmazkodjanak a nem cigány lakossághoz.	8,38	7,94
A cigányok szorgalma.	8,80	7,56
Növekedjen a cigányok közötti összetartás.	4,39	7,09
Kevesebb gyerek vállalása	7,00	6,07
Legyenek saját iskoláik.	4,20	3,89
A cigány származás eltitkolása.	2,05	1,96

Az eredmények azt mutatják, hogy a nem roma és roma válaszadók egészen másképpen képzelik el azt az utat, ami a romák felemelkedéséhez vezethet. A romák bizonyos kiegyensúlyozottsággal három tényezőben látják a sikerhez vezető utat. Legfontosabbnak a többségi társadalom toleranciáját, előítélet-mentességét és szolidaritását látják. Majdnem ilyen fontos szerintük a romák személyes erőfeszítésének a szerepe és a roma közösség önszerveződése. Mindezt kiegészíti, hogy még a gyerekszám ésszerű korlátozását is előkelő helyre teszik. Maximálisan elutasítják a szegregáció gondolatát, és semmiképpen nem hiszik üdvöztőnek a roma identitás feladását. Mindez azt mutatja, hogy a romák integrálódni, és nem asszimilálódni vagy szegregálódni akarnak, és ebben a roma társadalom erőfeszítéseit majdnem olyan fontosnak látják, mint a többségi társadalom fogadókészségét.

A többségi társadalom viszont szemmel láthatóan nem érett arra, hogy a fenti elvárásoknak megfeleljen, hiszen ha sommásan akarunk fogalmazni, azt mondhatjuk, hogy azt várják a romáktól, hogy saját erőfeszítésükre támaszkodva minél inkább hasonlatossá váljanak a többségi társadalom tagjaihoz. Ennek megfelelően itt egy türelmetlen asszimilációs attitűd érhető tetten. Bizonyos reményre az ad csak okot, hogy a szegregált oktatás rendszerét viszonylag kevéssé támogatják a többségi társadalom tagjai.

A nem roma és roma közvélemény abban is jelentősen különbözik, hogy hogyan látja az egyes ágensek szerepének fontosságát, amikor a cigányok helyzetének javításán gondolkodik. Általánosságban elmondható, hogy bármilyen aktor

szerepéről is legyen szó, a roma válaszadók sokkal inkább támaszkodnának a segítségükre. A nem roma válaszadók „realistábbak”, és mindegyik ágens szerepét kisebbre becsülik. Ettől az általános trendtől egyetlen esetben tapasztaltunk eltérést: a nem romák valamivel fontosabbnak látják a cigányok önerejét. Az egyházak szerepét mindkét alminta kis jelentőségűnek látja ebben a kérdésben.

13. ábra: Ki tehet többet a romák helyzetének javulásáért, nem roma és roma alminták szerint, 5 fokú skálaátlag

A nem romák vélekedését az jellemzi, hogy háritják a felelősséget, hiszen a legnagyobb szerepet a roma önkormányzatoknak és a romák személyes hozzájárulásának tulajdonítják. Ezt a háritó effektust bizonyítja az is, hogy a legkisebb szerepet (az egyház után) a többségi társadalom tagjainak tulajdonítják, aztán a hétköznapi életkörülményeiket jelentős mértékben meghatározó önkormányzatok következnek, és végül a központi akaratra háritják a legerőteljesebben a probléma megoldását. Meglepő módon a trend, azaz a tényezők fontossági sorrendje a romák szerint éppen olyan, mint a nem romák szerint, azzal a megszorítással, hogy akár a cigányok önerejéről, akár az államról, az önkormányzatokról (helyi és kisebbségi) vagy a kormányzatról lett legyen szó, mindegyiktől viszonylag hasonló és aktív fellépést várnak.

Diszkrimináció

A romák és a nem romák viszonyát közvetetten ugyan de jól jellemzi, hogy a többségi társadalom tagjai hogyan vélekednek a romák hátrányos megkülönböztetésének mértékéről, és ez a vélekedés hogyan viszonyul ahhoz, ahogy a romák saját helyzetüket látják.

6. táblázat: A személyes diszkrimináció-érzet és a hasonló helyzetben lévő romák helyzetének megítélése, nem roma és roma alminták szerint, százalék

		Személyes diszkriminációérzet	A hasonló társadalmi helyzetben lévő romák hátrányos megkülönböztetése
Nem romák szerint	Soha	61,3	8,1
	Maximum néha	34,5	47,0
	Gyakran	4,2	44,9
	Összesen	100,0	100,0
Romák szerint	Soha	24,4	–
	Maximum néha	39,9	–
	Gyakran	35,7	–
	Összesen	100,0	–

A 6. táblázat egyértelműen bizonyítja, hogy a többségi társadalom tagjai úgy látják, a romák sokkal inkább ki vannak téve a hátrányos megkülönböztetésnek, mint a nem romák. A táblázat azonban abban az értelemben meglepetést hordoz, hogy a romák, amikor saját helyzetükről beszélnek, sokkal kedvezőbb képet festenek. Míg a nem romák azt gondolják, hogy a romák kevesebb, mint 10 százaléka mondhatja el magáról, hogy nem éri hátrányos megkülönböztetés, addig a romák 24 százaléka arról vall, hogy semmiféle diszkriminációt nem szenvedett még el. Ráadásul, míg a nem romák közel fele (45 százalék) úgy véli, hogy a romák nagyon gyakran ki vannak téve diszkriminációnak, addig a romáknak alig több mint egyharmada (36 százalék) számol be gyakori hátrányos megkülönböztetésről.

Ha a hátrányos megkülönböztetés lehetséges szintereiről faggattuk a kérdezetteket, az előbbi kép árnyaltabb lesz. Ebben a kérdésblokkban ugyanis nem a saját személyesen elszenvedett hátrányos megkülönböztetésekről vallanak a romák, hanem arról mondanak véleményt, hogy a cigányokat általában milyen erős diszkrimináció éri az élet különféle szinterein. Bármely szinterről is legyen szó (a szomszédság kivételével), a roma válaszadók a többségi társadalom tagjaihoz képest úgy vélik, hogy a cigányoknak komolyabb diszkriminációval kell számolniuk. A többségi társadalom tagjai és a roma válaszadók azonban egységesek ab-

ban a nézetben, hogy a legerősebb diszkrimináció a munkavállalásnál, a rendőrségen és a szórakozóhelyeken sújtja a romákat. Érdemi különbség a bíróságok és az iskolák tekintetében mutatkozik: a többségi társadalom tagjai ugyanis a bíróságokon kevésbé, az iskolákban inkább látják érvényesülni a romákkal szembeni diszkriminációt, a romák viszont a bíróságokon látják erősebbnek, az iskolákban viszont gyengébbnek a hátrányos megkülönböztetést. A romák és a nem romák szerint diszkrimináció erőssége szerinti sorrendben még egy különbségre érdemes felhívni a figyelmet: a többségi társadalom tagjai az önkormányzatoknál vélik felfedezni a legkisebb romákat sújtó diszkriminációt, míg a romák úgy gondolják, hogy a helyi önkormányzatok „előkelőbb” helyet foglalnak el a rangsorban.

7. táblázat: A romákat ért diszkrimináció jellemző szinterei, nem roma és roma alminták szerint, 3 fokú skálaátlagok

	Nem romák szerint	Romák szerint
Munkavállalásnál	2,71	2,88
Rendőrségen	2,27	2,62
Szórakozóhelyen	2,37	2,58
Bíróságon	1,88	2,42
Iskolában	2,10	2,26
Utcán	1,96	2,15
Önkormányzatnál	1,66	2,11
Egészségügyi ellátás során	1,73	1,93
Szomszédok részéről	1,97	1,88

A többségi társadalom és a romák vélekedése abban is eltér, hogy képesek-e megkülönböztetni a hátrányos megkülönböztetés helyszíneinek jellegzetes típusait.¹⁰ A többségi társadalom tagjai ugyan változó mértékben látják érvényesülni a diszkriminációt a különböző szintereken, de a különbségtételek nem tipizálják a szintereket. A romák látásmódja sokkal differenciáltabb: ők megkülönböztetik a hivatal, a mikroszféra és a szociális-oktatási szféra hármását, de úgy, hogy

¹⁰ A kérdésre főkomponens-, illetve faktorelemzéssel kerestük a választ. A nem romák esetében valamennyi lehetséges szintér egyetlen főkomponensre tömörül, ami azt jelenti, hogy nem különböztették meg a szinterek lehetséges típusait. A romák esetében a szinterek három faktort képeznek le, a modell azonban nem illeszkedik tökéletesen. Azonban így is nyilvánvaló, hogy a romák elkülönítik a hatóság, a személyes szféra, illetve a szociális és oktatási szféra szintereit. A munkahelyen tapasztalt diszkrimináció oly mértékben együttes élmény – amit a maximumhoz közeli átlagosztályzat is bizonyít –, hogy mindhárom kibontakozó dimenzióban szerepet kap.

a munkavállalásnál érvényesülő diszkriminációt mindhárom típusra ráfűzik. Ebből is (és a rendkívül magas átlagosztályzatból is) az következik, hogy a romák számára a munkavállalásnál tapasztalt diszkrimináció jelenti a legsúlyosabb következményekkel járó megkülönböztetést, tehát a munkahely elvesztése (illetve meg nem szerzése) a létalapjukat veszélyezteti, és ebben az értelemben akár oka is lehet az összes többi típusban tapasztalt diszkriminációnak.

Ennek a fényében különösen fontos, hogy megtudjuk, hogy a kérdezettek ismerik-e a munkahelyi diszkriminációval kapcsolatos jogszabályokat, hogy ezen jogszabályokat igazságosnak vélik-e, és ha nem, hogyan változtatnák meg ezeket a jogszabályokat.

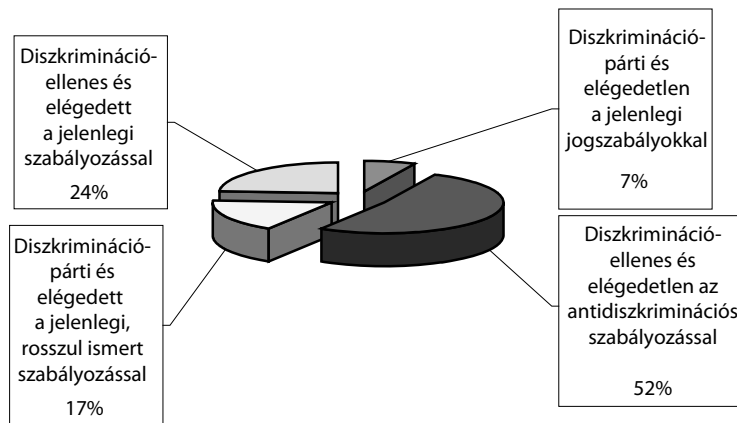
8. táblázat: A munkahelyi diszkriminációval kapcsolatos roma és nem roma álláspontok, százalék

Joga van-e ahhoz a munkaadóknak, hogy cigányokat ne vegyenek fel?	Ma bünteti-e a törvény, ha a munkaadó nem vesz fel cigányokat?	Kellene-e azokat a munkaadókat büntetni, akik cigányokat nem vesznek fel?	Nem romák szerint	Romák szerint
Igen	Igen	Nem vagy csak kicsit	6	0
		Nagyon	1	0
	Nem	Nem vagy csak kicsit	17	1
		Nagyon	1	2
Nem	Igen	Nem vagy csak kicsit	16	5
		Nagyon	8	15
	Nem	Nem vagy csak kicsit	41	31
		Nagyon	10	46
Összesen			100	100

A hatályos jogszabályokat, amelyek a diszkrimináló munkaadót büntetni rendelik, a nem roma válaszadók egyharmada ismeri, tehát a többség nem tud arról, hogy a magyar törvények tiltják és büntetik a munkahelyi diszkriminációt. A helyes jogismerettel rendelkező romák aránya mindössze 20 százalék. Ez a különbség valószínűleg csak részben magyarázható azzal, hogy a romák átlagosan alacsonyabb iskolázottságából alacsonyabb ismeretszint következik. Minden bizonnyal fontos szerepe van annak is, hogy a romák mindennapi tapasztalataiban olyan gyakran szerepel a munkahelyi diszkrimináció, hogy azt a többség legálisnak véli. Sokkal nagyobbak a különbségek a romák és a nem romák között akkor, ha arra kérdezzük rá, hogy joga van-e a munkaadónak diszkriminálni a romákat. A romák mindössze 3 százaléka véli úgy, hogy a munkaadónak jogá-

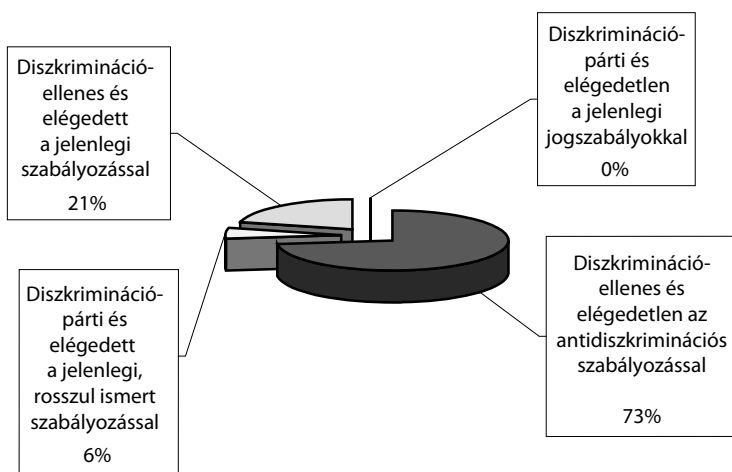
ban áll különbséget tenni a roma és nem roma munkavállaló között, a nem roma válaszadók egynegyed viszont úgy gondolja, hogy a munkaadónak joga van eldönteni, kit alkalmaz. A nem romák 20 százaléka gondolja úgy, hogy a diszkrimináló munkaadókat súlyosan (1 millió forint feletti pénzbírsággal) kell büntetni. A romák sokkal szigorúbbak, hiszen közel kétharmaduk (63 százalék) súlyosan büntetné a munkahelyi diszkriminációt.

A munkahelyi diszkriminációval foglalkozó kérdésblokkból az is kiderül, hogy az emberek normatív elvárása és a tényleges jogszabályokra vonatkozó tudása harmonizál-e egymással, és a harmónia vagy diszharmónia a diszkrimináció pártolásával, vagy éppen ellenkezőleg, elutasításával jár-e együtt.

14. ábra: Munkahelyi diszkriminációval kapcsolatos vélekedések típusai, a nem roma almintában, százalék

A nem roma minta többség úgy véli, hogy a jelenlegi jogszabályok nem büntetik a diszkriminációt, holott úgy gondolják, hogy a romák hátrányos megkülönböztetését a munkavállalásnál szankcionálni kellene. Egynegyed részük helyes jogszabályismeretről tesz tanúbizonyságot, és egyet is ért azokkal, azaz elutasítja a romák hátrányos megkülönböztetését. 17 százalékuk helytelen ismeretekkel rendelkezik a diszkriminációellenes jogszabályokról, azaz úgy véli, hogy a törvény nem bünteti azokat a munkaadókat, akik megkülönböztetik a romákat és a nem romákat, ám ezzel a rosszul ismert szabályozással teljes mértékben azonosul. Ennyiben tehát ők is diszkriminációpártiak. Mindössze a nem romák 7 százaléka tartozik abba a típusba, amelynek tagjai pontosan ismerik a hatályos törvényeket, ám azokkal nem értenek egyet, és ennek megfelelően támogatják a romák hátrányos megkülönböztetését a munkahelyeken.

15. ábra: *Munkahelyi diszkriminációval kapcsolatos vélekedések típusai, a roma almintában, százalék*

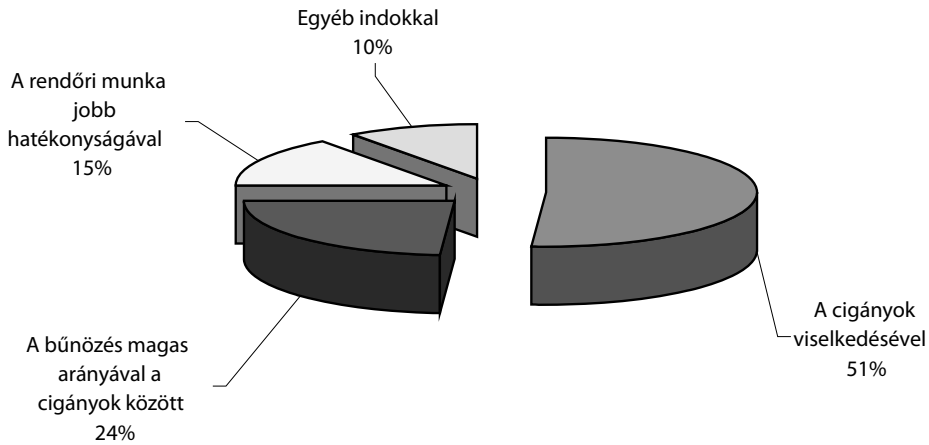
A romák esetében a legnagyobb csoportot azok képviselik, akik nem ismerik a diszkriminációellenes jogszabályokat, viszont a jogérzékük azt diktálja, hogy ezeknek a törvényeknek létezniük kellene. A roma minta mindössze 21 százaléka rendelkezik helyes jogismerettel, és értelemszerűen ezekkel a jogszabályokkal egyet is értenek. 6 százalék azok aránya, akik nem tudnak a diszkriminációellenes szabályozásról, ám úgy gondolják, hogy ezekre a szabályokra nincs is szükség, és pártolják a diszkriminációt.

A második legfontosabb diszkriminációforrás a roma válaszadók körében a rendőrség volt. A rendőrök romákkal szembeni szigorúbb fellépésének jogosságát nem csak a roma válaszadók utasítják el magas százalékban (89 százalék), hanem a nem roma válaszadók is (72 százalék). Ezen két százalék értékelésénél azt is figyelembe kell vennünk, hogy a nem roma válaszadók 15 százaléka úgy vélekedett, hogy a rendőrség soha nem diszkriminálja a romákat. Ha ezt is számításba vesszük, már azt kell mondanunk, hogy a nem roma válaszadók mindössze 60 százaléka nyilvánított határozott diszkriminációellenes véleményt ebben a kérdésben.

A rendőrök romákkal szembeni szigorúbb fellépését pártolók közül azonban alig 300-an fűztek indoklást a véleményükhöz. (A roma válaszadók közül összesen 10-en vélték úgy, hogy a szigorúbb rendőri fellépés indokolt lehet, és csak 8-an fűztek indoklást az álláspontjukhoz. Ebből 5-en a rendőri munka hatékonyságát vélték növelhetőnek.) A szigorúbb rendőri fellépés mellett érvek három típusba sorolhatók. Az első a cigányok viselkedésével indokolja a szigorú rendőri fellépés jogosságát, a második a cigányok körében tapasztalható magas bűnözési

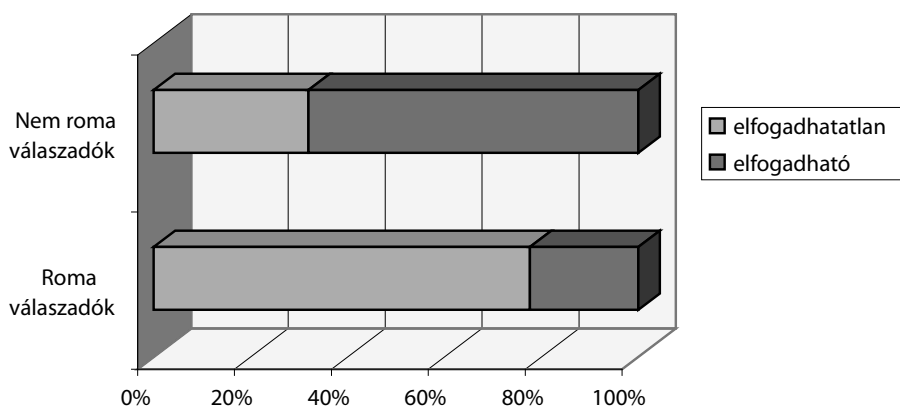
rátával indokol, a harmadik pedig úgy véli, hogy a rendőri munka hatékonyságának javításához elengedhetetlen, hogy a rendőrök másképp bánjanak a romákkal, mint a nem romákkal. (A válaszok valamivel közel 10 százaléka nem volt besorolható a fenti típusokba.)

Bármilyen indokra is hivatkoznak azonban a nem roma válaszadók, álláspontjuk gyökeresen szemben áll a jogállamiság normáival, hiszen bárminemű rendőri diszkrimináció megengedhetetlen.

16. ábra: Mivel indokolják a nem roma válaszadók a szigorúbb rendőri fellépés jogosságát, százalék

A roma válaszadók szerint harmadik ranghelyen említett diszkriminációs szintér a szórakozóhelyek világa volt. A szórakozóhelyi diszkrimináció megítélésében a romák és nem romák véleménye gyökeresen különbözik. A romák többsége értelemszerűen elfogadhatatlannak tarja, ha egy romát nem engednek be egy nyilvános szórakozóhelyre, a nem romák viszont úgy vélik, hogy megengedhető a közönség illetén való szűrése.

17. ábra: Szórakozóhelyi diszkrimináció megítélése, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék

A roma kérdezettek azon csoportjában, amely helyesli, ha a szórakozóhelyekre nem engednek be romákat, többségben vannak azok, akik nem vállalják fel roma identitásukat, bár – saját bevallásuk szerint – a felmenőik közül vannak cigányok. A szórakozóhelyi diszkriminációval egyetértők másik csoportja pedig kiemelkedett, relatíve magas státusú romákat takar. A relatíve magas státus az identitásukat nem vállaló, a diszkriminációt helyeslő roma csoportra is érvényes. A nem roma válaszadók közül a szórakozóhelyi diszkriminációt elutasítók csoportja sokkal alacsonyabb státusú, mint a diszkriminációval egyetértők.

A szórakozóhelyi diszkrimináció megítélésében nem csak egy roma-nem roma választóvonal létezik, hanem a társadalmi státus mentén is elválnak a vélemények. A szegényebbek elfogadhatatlanabbnak tartják a diszkriminációt, a jobb módúak pedig elfogadhatónak. A kiemelkedő, az identitásukat nem vállaló romák körében különösen magas azok aránya, akik egyetértenek a szórakozóhelyi diszkriminációval.

Összességében a három diszkriminációs szintér tekintetében a munkahelyi diszkrimináció osztja meg legkevésbé a romákat és a nem romákat. Azt mondhatjuk tehát, hogy a romákat sújtó hátrányos megkülönböztetés a munkaerőpiacon az egész társadalom számára köztudott, és a többségi társadalomban is ellenérzéseket vált ki. A rendőrök szigorúbb fellépése a romákkal szemben hasonlóképpen elutasításra talál a többségi társadalomban is. Ez az elutasítás azonban kisebb mértékű, mint a munkahelyi diszkrimináció esetében. Ráadásul a rendőrség diszkriminatív fellépése a jogállamiság alapjait veszélyezteti, és ennyiben a támogatása – még akkor is, ha a támogatók a nem roma társadalomban kisebbségben vannak – különösen veszélyesnek tűnik. Látszólag kisebb a jelentősége a szórakozóhelyeken elszenvedett diszkriminációnak, és valószínűleg ennek tudható be, hogy a vélemények itt polarizáltabbak. Pedig ez a szintér a mindennapok része,

és ennyiben lehetetlenné teszi, hogy a romáknak ne kelljen naponta szembesülni a másodrendű állampolgári státusukkal.

Szegregáció – integráció

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy az emberek szegényebbnek látják-e a romákat, mint a nem romákat, hogy más okokat tulajdonítanak-e a roma szegénységnek, mint általában a szegénységnek, hogy a sztereotípiák mentén éles különbségeket látnak-e a roma és nem roma népesség között, és hogy mit gondolnak a romákat sújtó diszkrimináció jogosságáról. A kérdésekre adott válaszok bizonyos mértékben előre jelzik azokat az álláspontokat, amelyek eldöntik, hogy a romákat kívül akarják-e helyezni a többségi társadalmon, vagy éppen ellenkezőleg, a romákra, mint a magyar társadalom részére tekintenek-e. Ebben a fejezetben tehát az integráció és szegregáció dilemmáját vesszük szemügyre. Ennek két lehetséges színterét vizsgáltuk, az általános iskolai oktatást és a lakóhelyet.

Az iskolai integrációval-szegregációval kapcsolatos nézetek kifejtésére alkalmas kérdés kapcsán megállapíthatjuk, hogy a többségi társadalom majdnem háromnegyede az integrált oktatás híve. A szegregációs elgondolást pártolóknak viszont több mint a fele nem egyszerűen külön osztályban oktatná a roma és nem roma gyerekeket, hanem elkülönült iskolát létesítené és működtetné számukra. A roma válaszadók viszont egyöntetűen az integrált oktatás hívei.¹¹

9. táblázat: Az integrált-szegregált oktatás hívei roma és nem roma válaszadók körében, százalék

	A cigány és nem cigány gyerekek együtt tanulnak egy osztályban	Külön cigány és nem cigány osztályokban tanulnak a gyerekek	A cigány gyerekek külön iskolában tanulnak	Összesen
Nem roma válaszadók	72,8	12,4	14,8	100,0
Roma válaszadók	96,8	1,1	2,1	100,0

Ennek megfelelően az integrált oktatás melletti érvek sokkal népszerűbbek mind a roma, mind a nem roma mintában.

¹¹ A szegregált oktatást preferáló roma válaszadók összesen 4-en voltak.

10. táblázat: Az iskolai integrációval–szegregációval kapcsolatos vélekedések roma és nem roma válaszadók körében (átlagértékek, 10 fokú skálán)

	Nem roma minta	Roma minta
A származás szerinti elkülönítés az iskolákban sérti az emberi méltóságot.	7,37	8,47
A vegyes, a cigány – nem cigány osztályokban a tanulók sokszínű tapasztalatokat tudnak szerezni.	6,54	8,36
A külön cigány osztályokban elkerülhetőek a szülők közötti konfliktusok.	5,45	3,85
A külön cigány osztályokban magukhoz hasonlók közegében gyorsabban haladnak a tanulók.	4,85	3,45
A külön cigány osztályok javítják a tanítás hatékonyságát.	4,34	3,43
A vegyes osztályokban könnyebb a pedagógusok munkája.	3,46	6,29

Két különbségre érdemes felhívni a figyelmet. Egyfelől a nem roma válaszadók a szegregált oktatás mellett szóló érveket valamivel elfogadhatóbbnak látják, mint a roma válaszadók, illetve a romák elkötelezettebbek az integrált oktatás mellett. A pedagógusok helyzetét azonban másképp látják a nem romák és a romák. Míg a nem romák úgy ítélik meg, hogy a pedagógusok munkája valószínűleg a vegyes osztályokban nehezebb, addig a romák oly mértékben elkötelezettek a vegyes osztályok mellett, hogy úgy gondolják, ez a pedagógusok számára is könnyebbséget jelent.

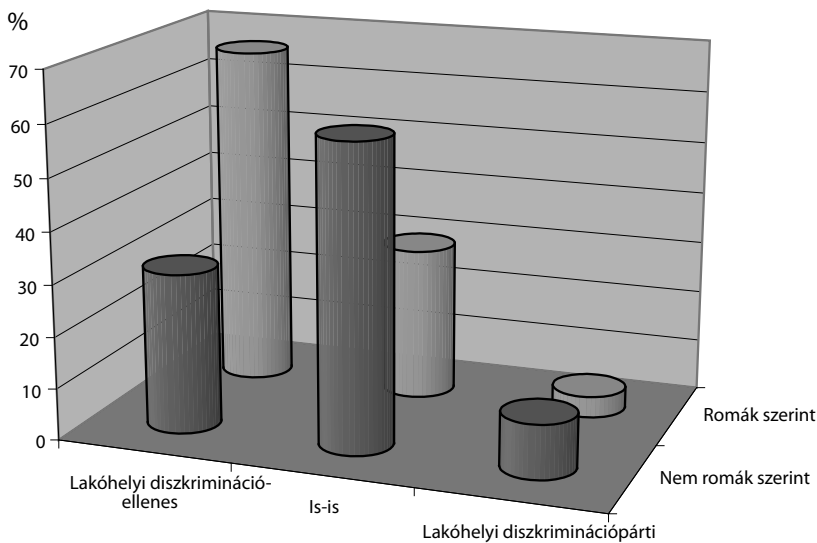
A többségi társadalom felvilágosult gondolkodása azonban az integrált oktatás tekintetében valószínűleg annak is köszönhető, hogy a hivatalos oktatáspolitikai elkötelezett integrációpárti, és ezt a felfogást erőteljesen kommunikálja is. A hivatalos álláspontot azonban a személyes érintettség gyakran felülírja. Ezt jelzi, hogy azok a nem roma válaszadók, akiknek iskoláskorú gyerekük van, inkább szegregációpártiak.

A mindennapi gyakorlat az integráció gondolatának magas támogatottsága ellenére tág teret hagy a szegregációs törekvéseknek, mint ahogy erre számos tanulmány, újsághír és makrostatisztikai elemzés is utal. A mi vizsgálatunk adataiból erre enged következtetni, hogy a 10.000 lakosnál kisebb településeken élők hajlamosabbak a szegregált oktatást elfogadni, és a kis lélekszámú falvakban élők – ahol egyetlen általános iskola működik – körében már 34 százalék a szegregált oktatást pártolók aránya. A nagyvárosokban élő nem roma válaszadók körében

viszont azokban a kerületekben/körzetekben nő meg a szegregált iskolák működését kívánók aránya, ahol relatíve sok roma család él.¹²

A romák és a nem romák lakóhely szerinti elkülönítését pártoló, illetve ellenző nézeteket két kérdéssel teszteltük. Az egyik arra vonatkozott, hogy az újonnan beköltöző romának rendőrségi védelmet kell-e kapnia a leendő szomszédok esetleges ellenállását leküzdendő, vagy éppen ellenkezőleg, a rendőrségnek a romák beköltözését ellenző családok védelmére kell kelnie. A második kérdés azt a hipotetikus esetet íteltette meg a válaszadókkal, amelyben egy lakóközösség a polgármester vezetésével megakadályozza egy roma család beköltözését, és a válaszadónak azt kellett eldöntenie, hogy vajon ez az akció törvénysértő-e.

A két kérdésből egyszerű összegzés segítségével hoztuk létre azt a háromfokozatú mutatót, amely a lakóhelyi szegregációval kapcsolatos álláspontokat tükrözi.

18. ábra:: A lakóhelyi diszkrimináció megítélése, roma és nem roma válaszadók szerint, százalék

A lakóhelyi diszkrimináció elfogadása terén a nem roma és roma válaszadók között sokkal nagyobb különbséget tapasztalhatunk, mint az iskolai szegregáció esetében. A romák szemmel láthatóan elutasítják a lakóhelyi szegregációt, a nem roma válaszadók viszont leggyakrabban a közbülső megoldást választanák, ami részint arra utalhat, hogy nincs kiforrott álláspontjuk a kérdésben, részint arra, hogy a konkrét eset ismeretében mérlegelnék, hogy elfogadják-e a romákkal

¹² A nem roma válaszadók között a szegregáció pártolása tekintetében nem tapasztalható különbség aszerint, hogy van vagy nincs 18 éven aluli gyerekük.

szembeni lakóhelyi diszkriminációt. Természetesen a hezitáló válaszok rejtőzködő véleményeket is tükrözhetnek.

A telepeken élő cigányok helyzetének javítására szolgáló lehetőségek megítéléséből nem csak a romák és nem romák véleménykülönbsége bontakozik ki, hanem az is látható, hogy a nem romák inkább azokat a szociálpolitikai megoldásokat preferálják, amelyek fenntartják a telepi cigányok lakóhelyi szegregációját. Mielőtt a lehetséges társadalmpolitikai megoldások preferálását bemutatnánk, célszerű leszögeznünk, hogy a nem roma válaszadók körében a „legnépszerűbb megoldás” az, ha a telepi cigányok nem kapnak állami segítséget, hanem maguk oldják meg a problémáikat. Rögvest hozzá kell azonban tennünk, a roma társadalom belső polarizáltságára utal, hogy körükben sem talál teljes elutasításra ez az antiszolidáris beállítódás.

11. táblázat: *A telepi cigányok helyzetének javítására szolgáló lehetséges megoldások elfogadása – elutasítás, roma és nem roma válaszadók szerint, átlagok, 10 fokú skálán*

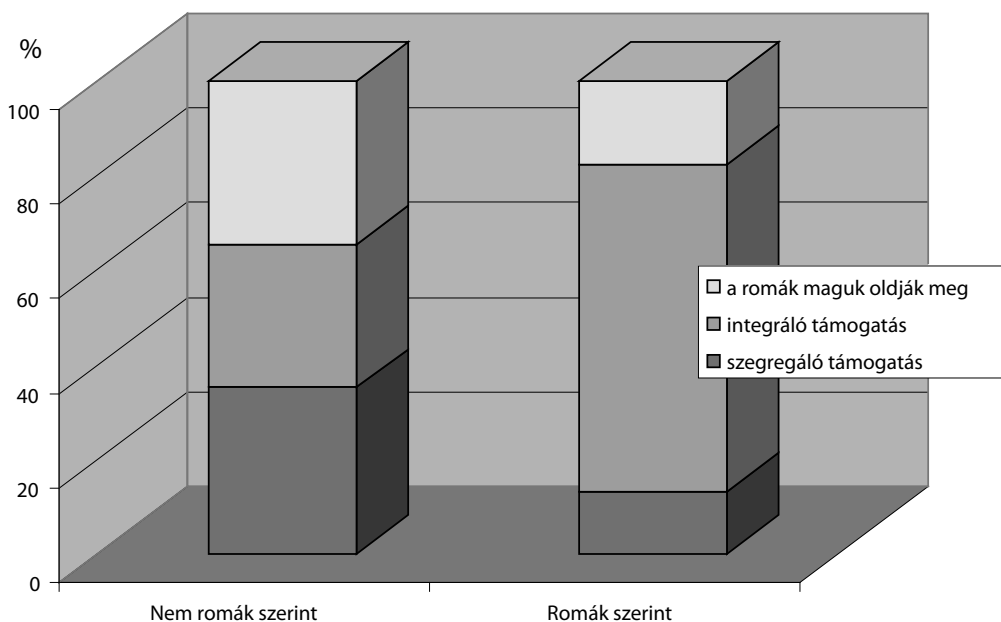
	Nem roma minta	Roma minta
Vissza nem térítendő lakásvásárlási támogatást kapnak a cigánytelepen élők, hogy ott vásároljanak házat, lakást maguknak, ahol szeretnének	2,76	6,76
Ha belterületi lakásokat építenek a cigánytelepen élőknek, és oda átköltöztetik őket.	3,35	5,50
Ha az állam az ország területén üres lakásokat felvásárolja, és kedvezményrel eladja a telepen élőknek.	4,98	7,17
Az államnak az elnéptelenedő településeken kell lakást, házat vásárolnia a cigánytelepeken élők részére, majd azt kiutalni számukra.	4,02	3,93
Az államnak külterületeken kell lakótelepet létrehozni a telepi cigányok számára.	3,40	1,69
A cigányoknak maguknak kell megoldani a helyzetüket.	6,81	4,21

A nem roma lakosság körében a lakóhelyi szegregáció fenntartása a legelfogadottabb, hiszen mind az elnéptelenedő településeken történő lakásvásárlás, mind a megüresedett lakások kedvezményes juttatása alacsony presztízsű településeket, illetve lakókörnyezetet sejtet. Ebben az értelemben tehát a telepi cigányokat valamivel jobb lakáskörülmények közé, de szegregáltan kívánná letelepíteni a többségi társadalom nagy része. Az a nyíltabban szegregációs szándékot megfogalmazó állítás, amely szerint külterületeken kell a telepi cigányokat lakáshoz juttatni, már kevésbé elfogadott a nem roma lakosság körében, és ugyanez vonatkozik a belterületen történő lakásépítésekre. E két állítás esetében egy szegregációs, illetve egy integrációs megoldást ítéltünk meg. És minden bizonnyal az okozza az azonos megítélést, hogy mindkét alternatíva ingyenes lakáshoz jutást jelentene a romák számára. Végül a többségi társadalom szemében az a megoldás a legnépszerűtlen-

nebb, amely úgy támogatná a telepi cigányok lakáshoz jutását, hogy a romák maguk dönthetnék el, hogy az állam által adott pénzből hol vásárolnak maguknak lakást.

A roma válaszadók szociálpolitikai preferenciáit a szegregáció-ellenesség mozgatja. Azokat a megoldásokat részesítenék előnyben, amelynek segítségével a telepi cigányok integrálódhatnak, és a szegregatív megoldásokat elutasítják.

A cigánytelepek felszámolására vonatkozó szociálpolitikai alternatívákból a klaszterelemzés három lehetséges utat rajzolt meg: egy szegregáló és egy integráló megoldást, valamint egy, a társadalmi szolidaritást teljesen nélkülöző alternatívát, amely szerint a telepi cigányoknak önerőből kell megoldani a problémájukat.

19. ábra: A cigánytelepek felszámolását célzó szociálpolitikai alternatívák támogatottsága, romák és nem romák szerint, százalék

A romák esetében nem meglepő, hogy körükben az integratív megoldás a legkívánatosabb. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy mind a szegregatív megoldás, mind a telepi cigányok támogatásának teljes elutasítása újra csak a roma társadalom belső polarizáltságára utal. Az asszimilált, viszonylag magasabb státusú romák egy része semmilyen közösséget nem vállal a telepen élő cigányokkal.

A többségi társadalom tagjainál a legnépszerűbb álláspont a probléma hárítása, vagyis szociálpolitikai megoldás helyett roma belügynek tekintik a cigánytelepek felszámolását. Ugyanakkor mind az integratív, mind a szegregatív meg-

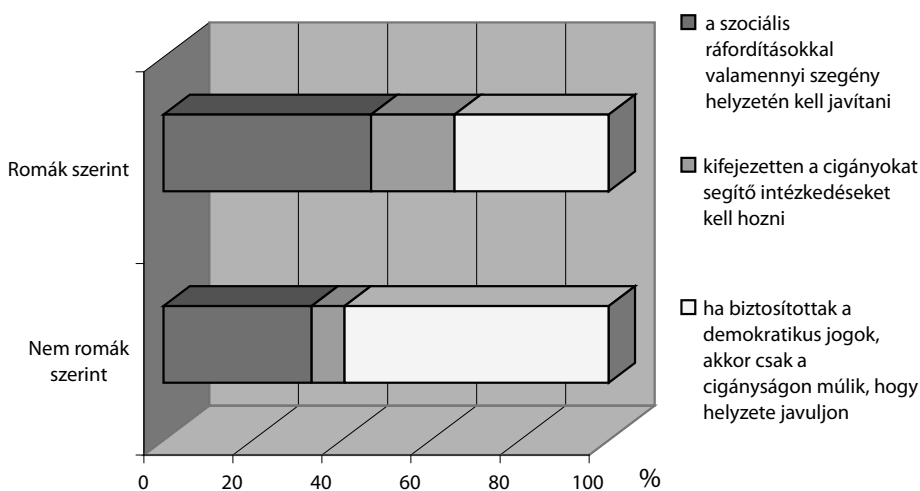
oldásoknak is népes a tábora. A többségi társadalom álláspontja azonban ebben a kérdésben erősen differenciálódik a települési lejtőn lefelé haladva: minél kisebb településen él valaki, annál inkább híve annak a megoldásnak, amely központi erőforrások igénybevétele nélkül a telepi cigányokra hagyná a megoldást. Ennek hátterében valószínűleg a szűkös erőforrásokért folytatott versengés áll, de szerepet játszhat az is, hogy a kisebb lélekszámú településeken a cigánytelepekről való beköltözés közvetlenül is érinti az emberek hétköznapi életszféráját. Ennek tudható be, hogy faluhelyen a már integrálódott romák is a többségi társadalomhoz hasonló véleményen vannak.

Érdeemes megemlíteni, hogy a fővárosban élő nem roma válaszadók körében a szegregatív álláspont a legnépszerűbb, az itt élők látják, hogy a probléma önerőből nem kezelhető, a központi erőforrásokat azonban úgy kívánják felhasználni a cigánytelepek felszámolására, hogy az a saját lakókörnyezetükre semmiféle hatással ne legyen.

Politika

A többségi társadalom és a roma kisebbség tagjai nagyon eltérő társadalomképpel rendelkeznek akár egész Magyarországról, akár a cigány kisebbségről gondolkodnak. Nem csak a szegények arányát becslik különbözőképpen, hanem a szegénység oktulajdonítása tekintetében is nagyok a különbségek. Mindebből már előre is valószínűsíthető, hogy a romák helyzetén jobbító szociálpolitikai elképzelések is megosztják a válaszadóinkat. Amikor a kérdőívben három markáns politikai elképzelés közül kellett választani, a romák és nem romák preferenciasorrendje jelentősen eltért.

A romák többsége a szegénység megszüntetésére irányuló szociálpolitikai intézkedéseket támogatja, ezzel is bizonyítva, hogy nem akar látni különbséget a roma és nem roma szegénység között. A romák körében a második legnépszerűbb álláspont az, hogy a demokratikus jogok biztosítása a legfontosabb, és ha ez biztosított, akkor a cigányoknak saját maguknak kell megoldania a problémáikat. Ez a hártó álláspont sokkal jellemzőbb az asszimilálódott romákra, vagyis azokra, akik nem vallják magukat cigánynak, jóllehet saját bevallásuk szerint vannak roma őseik. A romák alig egyötöde kifejezetten a romákra irányuló szociálpolitikai intézkedéseket preferál. Ennek az álláspontnak a hívei a romákon belül legelvettebb, legalacsonyabb státusú rétegbe tartoznak.

20. ábra: A romák helyzetén javító szociálpolitikai lépések támogatottsága, romák és nem romák szerint, százalék

A többségi társadalom domináns attitűdje antiszociális a romákkal és általában a szegényekkel szemben, hiszen csak a demokratikus jogok biztosítását várja el, de a redistribúciós mechanizmusokat nem a szegények és különösen nem a romák javára kívánja működtetni. A többségi társadalom valamivel több, mint egyharmada tartozik abba a csoportba, amely a roma és nem roma szegénységet egyként kezeli, tehát olyan szociálpolitikai intézkedéscsomagot részesít előnyben, amely általában a szegénység felszámolását segíti elő, tekintet nélkül arra, hogy ez a szegénység romákat vagy nem romákat sújt. Végül a többségi társadalomban alig vannak olyanok (7 százalék), akik kifejezetten a romáknak szánt társadalompolitikai intézkedések hívei. Ez a nézet – szemben a romáknál tapasztalt összefüggéssel, ahol a legelesettebbek várják a kifejezetten romákra irányuló társadalompolitikai intézkedéseket – különösen a magasabb státusú nem romák körében népszerű.

Minél inkább lefelé haladunk a települési lejtőn – és ez a romákra és nem romákra egyaránt igaz –, annál inkább szűkül annak a szociálpolitikának a tábora, amely szegénypolitikában gondolkodik, és növekszik azoknak az aránya, akik semmiféle szolidaritást nem mutatnak a szegények és különösen a roma szegények iránt.

A romák és a nem romák közötti konfliktus kibontakozásának veszélyét a kérdezettek alig egyharmada tartja kizártnak, ennyiben tehát a társadalom többsége számára releváns kérdés, hogy mit lehet tenni e konfliktus megoldása érdekében. A kérdőívben nyolc lehetséges konfliktuscsökkentő módozatot kínáltunk fel a válaszadóknak, egyszerű osztályozásra. Az elfogadottság szerinti sorrend a 12. táblázatban látható.

12. táblázat: *Konfliktusok csökkentésének módjai, romák és nem romák szerint, 5 fokú skálaátlag*

	Romák szerint	Nem romák szerint
Több felvilágosításra van szükség, hogy csökkenjenek a cigányokkal szembeni előítéletek.	4,62	3,25
A cigányoknak törekedni kell arra, hogy jobban beilleszkedjenek.	4,49	4,66
A cigányokat hátrányosan megkülönböztető intézményeket és személyeket szigorúan meg kell büntetni.	4,19	3,10
Az általános és középiskolában tanítani kéne a cigányok történetét és irodalmát.	4,09	3,00
Szigorúbb törvények kellene a cigányokkal szembeni diszkrimináció ellen.	4,08	2,84
Erős hatósági és érdekvédelmi jogkörrel kell felruházni a cigány kisebbségi önkormányzatokat.	3,93	3,04
Külön kormányprogramra van szükség a cigányok megsegítéséért.	3,91	2,98
A cigányoknak ki kell közösineni maguk közül azokat, akik nem megfelelően viselkednek.	3,86	4,05

A romák számára minden javaslat népszerűbb, mint a nem romák számára. Preferencia-sorrendjükből két állítás emelkedik ki: az egyik az előítéletek csökkentése érdekében folytatott felvilágosító tevékenység, a másik pedig a romák asszimilációs erőfeszítéseinek az erősítése. A többi konfliktuscsökkentő javaslat között a fontossági sorrend nem mutat szignifikáns különbségeket.

A többségi társadalom tagjai a konfliktus csökkentését a romák felelősségi körébe utalják: szerintük a legfontosabb a romák asszimilációja, illetve a deviáns romák kiközösítése. Az összes többi konfliktuscsökkentő lehetőséget átlagosnak értékelik az ötfokú sálán.

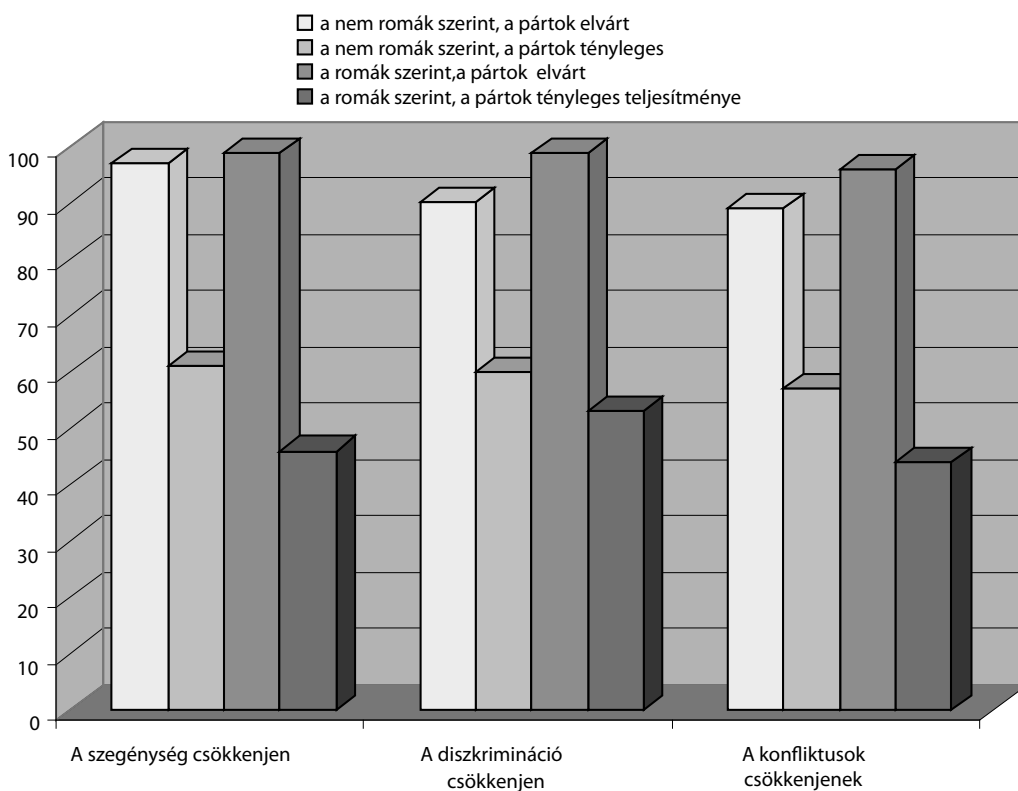
Ha megpróbáljuk a konfliktus csökkentésére alkalmas lehetőséget struktúrába rendezni, akkor 3 dimenzió bontakozik ki.¹³ Az első dimenzió makroszintű politikai intézkedésekben látja a probléma megoldását, a második a kulturális mezőben lát lehetőséget (nyelvoktatás, felvilágosítás és a roma önkormányzatok erősítése), végül a harmadik dimenzió a romák belügyévé teszi a konfliktuskezelést. Értelemszerűen a többségi társadalom tagjai ez utóbbi megoldást pártfogolják a leginkább, szemben a romákkal, akik viszont éppen ezt a megoldást utasítják el a

¹³ A dimenziók egy nem illeszkedő faktorelemzésből bontakoztak ki. Az együvé tartozó itemeket főkomponensek segítségével aggregáltuk.

legélesebben, ám mind a központi, mind a kulturális mezőt érintő intézkedéseket erősen támogatnák.

A korábban már a státussal és a településlejtővel kapcsolatos összefüggések itt is érvényesülnek. A többségi társadalom tagja közül azok, akik kisebb településen élnek, inkább a romák asszimilációjának és a deviánsnak minősített romák kiközösítésének a hívei, míg a romák között a magasabb státusúak azok, akik a saját életútjukat tekintik példának, tehát beilleszkedést várnak a többi romától.

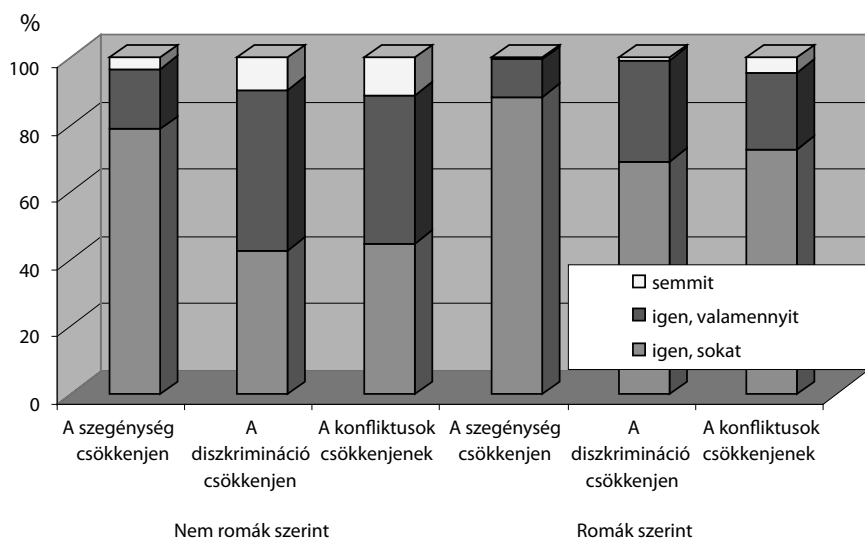
A romák és a többségi társadalom tagjai szinte egyöntetűen azt gondolják, hogy a pártoknak tenniük kellene a szegénység, a romákkal szembeni diszkrimináció és a romák, illetve nem romák közötti konfliktusok csökkentése érdekében. Hasonlóképpen egyöntetű a vélemény a tekintetben is, hogy a pártok ezeket a feladatokat a kívánatosnál sokkal kisebb mértékben látják el.

21. ábra: A pártok szerepének a megítélése a szegénység, a diszkrimináció és a roma – nem roma konfliktus csökkentésében, romák és nem romák szerint, százalék¹⁴

¹⁴ Az ábra oszlopai azoknak a százalékos arányát szemlélteti, akik szerint a pártoknak tenniük kell, illetve tettek valamit a problémák kezelése érdekében

A romák és nem romák vélekedése azonban abban már különbözik, hogy milyen erős elvárásokkal fordulnak a pártok felé. Jóllehet, a szegénység leküzdésével kapcsolatban a többségi társadalom tagjai is maximális elvárással néznek a pártokra, de a romákat megkülönböztetetten érintő feladatokkal kapcsolatban már sokkal kisebbek a várakozások. A roma válaszadók is a szegénység csökkentésével kapcsolatosan várnak legtöbbit a pártoktól, de a diszkrimináció- és a konfliktus-csökkentésben is magas a mércéjük.

22. ábra: A pártokkal szemben megfogalmazott elvárások erőssége, romák és nem romák szerint, százalék

Ha a pártokkal szembeni elvárásokat és a válaszadók pártpreferenciáit összesítjük, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy az országot jellemző politikai megosztottság ebben a kérdésben is érvényesül. A konzervatív oldal hívei szerint a jobboldal, a kormánypártiak szerint a szociálliberális koalíció tesz többet. A kormánypártiak a központilag koordinált programoktól várják a megoldást, a jobboldaliak pedig inkább a romákra hárítják a felelősséget.

Összegzés

Tanulmányunk összes eddigi megállapítása nem csak azt a célt szolgálja, hogy az olvasó képet rajzoljon magának a többségi társadalom és a romák egymáshoz való viszonyáról, a közöttük lévő konfliktusok természetéről, és a konfliktusok csökkentésének lehetséges megoldásairól, hanem azt is – sőt elsősorban azt –, hogy definiáljuk azt a kiindulópontot, ahonnan az egész deliberációs folyamat elindult. A kötet első tanulmányában megismerkedhettünk a deliberációs eljárás módszerével, a nemzetközi tapasztalatokkal.¹⁵ A további tanulmányok pedig az első magyar deliberációs projekt tapasztalatait mutatják be.

A kiinduló állapotot jellemző tanulmányunk arra szolgál, hogy a véleményekben, attitűdökben történt változások értékeléséhez nyújtson segítséget. E kiinduló állapot legfontosabb jellemzőit a következőképpen foglalhatjuk össze:

- 1) Mind a roma, mind a nem roma válaszadók úgy látják, hogy a roma és nem roma társadalom igencsak különbözik egymástól. Ezek a különbségek mind az egymásról alkotott sztereotípiák, mind a szegénységről, a diszkriminációról és a szegregációról vallott nézetekben kimutathatók, és a különbségek megjelennek a helyzet jobbítására szolgáló közpolitika támogatottságában is.
- 2) A többségi társadalom mind a kompetencia, mind a moralitás tekintetében rendkívül kedvezőtlen képet fest a romákról, és az ezekben a dimenziókban megjelenő deficitet maguk a romák is elismerik, amikor saját etnikai csoportjukat jellemzik. A romák „leértékelésében” különösen a már asszimilálódott, relatíve magas státusú cigány származásúak jeleskednek.
- 3) A szegénység mértékének észlelésében is nagyok a különbségek a romák és a nem romák között. Magától értetődően a romák sokkal nagyobb arányúnak látják a szegénységet akár általában a magyarországi helyzetről, akár magukról a romákról gondolkodnak. A többségi társadalom általában véve rendkívül barátságtalan, antiszolidáris attitűdöket mutat a szegénységgel szemben, és ennek köszönhetően elsősorban magukat a szegényeket hibáztatja sorsuk alakulásáért. A romák viszont elsősorban a kedvezőtlen külső társadalmi körülményekben látják a szegénység okait. Ráadásul a romákat sújtó szegénység mögött az etnikai mozzanat is fellelhető, jóllehet valamelyest rejtetten. Amikor ugyanis a többségi társadalom a szegénység külső okait mérlegeli, akkor a romák megítélésekor azokat a tényezőket hajlandó elfogadni, amelyekben a személyes felelősség is benne rejlik (magas gyermekszám, a szakképzettség hiánya), és sokkal népszerűtlenebbek a többségi társadalom előítéletességét és felelősségét hangsúlyozó állítások. A romák és nem romák másként ítélik meg a szegénység mérséklésére alkalmas intézkedéseket is. A többségi társadalom leginkább a cigányság belügyének tekinti a szegénységet, és önerőből törté-

¹⁵ Lásd HERMAN Zita tanulmányát

nő megoldást javasol, a romák pedig mindenféle, a szegénység csökkentésére vonatkozó makro- és mikroszintű intézkedést kívánatosnak tartanak. Ugyanakkor a sikeres asszimiláció a romák körében oda vezet, hogy véleményük a többségi társadalom véleményével egyezik meg, azaz cseppet sem szolidárisak a szegény cigányokkal.

- 4) A romákat sújtó diszkriminációra maguk a romák sokkal érzékenyebbek, mint a többségi társadalom tagjai, bár a munkahelyi diszkriminációt szinte egyöntetűen elítélik a romák és a nem romák. A rendőrségnek a romákkal szembeni szigorúbb fellépését a többségi társadalom elnéző megértéssel fogadja, és semmiféle félelem nem mutatható ki azzal kapcsolatban, hogy ez magát a jogállamiságot kérdőjelezi meg. A szórakozóhelyeken előforduló megkülönböztetés terén újra kimutatható az asszimilálódott romák távolságtartása a cigányságtól, és a többségi társadalom tagjai is igen elfogadóak az ilyen típusú diszkrimináció iránt.
- 5) Az integrált oktatás az a terület, amelynek megítélésében a romák és nem romák között alig van különbség. A többségi társadalom tagjai azonban abban a pillanatban, hogy személyesen érintettek az ügyben, sokkal több érvet találnak a szegregált oktatás mellett, és ugyanez mondható el a kiemelkedett romákról is. Ennek köszönhető, hogy a kisebb településeken, ahol nincs iskolaválasztási lehetőség, illetve azoknál a válaszadóknál, akiknek iskoláskorú gyerekeik van, kisebb az elfogadottsága az integrált oktatásnak. A lakóhelyi szegregáció és a cigánytelepek felszámolása erősen megosztja a roma és nem roma társadalmat. A többségi társadalom meglehetősen polarizált, legnagyobb arányban a romákra hagyná a megoldást, és ha már valamilyen központi segítség is rendelkezésre áll, akkor a romák szegregált letelepítését preferálja. A roma válaszadók ezzel szemben a központi segítséggel történő integrált megoldás hívei, és megint csak az asszimilálódott romák azok, akik hajlanak a szegregációra.
- 6) A diszkrimináció csökkentésére és romák társadalmi integrációjára a többségi társadalom igen keveset áldozna a központi erőforrásokból, és majd minden tekintetben a romákra bízna a megoldás megtalálását. A romák éppen ellenkezőleg, hathatós politikai segítséget várnak.